

Türk Sosyoloji Tarihinde Metodolojik Yaklaşımlar

Ahmet Zeki ÜNAL*

Giriş: Metodoloji Sorunu

ÜLKEMİZDE metodoloji tartışmaları sosyal bilimlerin temel tartışmalarından birini oluşturmaktadır. Zira insan ilişkileri konusunda doğru ve güvenilir bir bilgi birikimi sağlamak amacıyla sosyal bilimlerde, bilimsel bir metodoloji kullanılmak zorundadır. Bilimsel bilgi ancak bilimsel bir metodoloji kullanılarak elde edilebilir. Metodoloji deyince aslında bir dizi kavram birlikte düşünülmekte ve birlikte tartışılmaktadır. Paradigma, metodolojik yaklaşım, araştırma metodolojisi, metot, araştırma teknikleri gibi terimler bazen birbirlerinin yerine eş anlamlı olarak, bazen de karıştırılarak yanlış yerde kullanılır. Öncelikle bunların birbirleriyle ilişkilerini ele almak gerekir.

Bilindiği gibi bilim görünürdeki benzerlik ve farklılıklar arasındaki karmaşık etkileşimlerin arasındaki değişmeyen benzerlikleri ve etkileşimleri soyutlama yoluyla tespit etmeye çalışır. Başka bir ifadeyle bilim olaylardan, yani görünürdekilerden yola çıkar ve bu olayları bir ayıklama sürecinden geçirerek olgular halinde tasarlar, kavramlaştırır ve aralarındaki ilişkileri keşfetmeye çalışır.

Bütün bunlar, diğer bilim alanlarında olduğu gibi sosyal bilimlerde de, bilim adamları topluluğu tarafından benimsenmiş bir bilim anlayışının (paradigmanın) gerektirdiği bilim mantığının (metodoloji) üzerinde kurulan süreçlerle (yöntemlerle) gerçekleşir.¹ Sosyolojiyle sınırlandırarak ve özellikle bilimin üzerinde icra edildiği metodolojisini göz önünde bulundurarak konuyu ele aldığımızda tartışmaların aslında ontolojik ve epistemolojik zemini açısından üç paradigma çerçevesi içerisinde cereyan ettiğini söylemek mümkündür. Dola-

* Yrd. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

¹ Beylü Dikeçli, "Sosyolojide Metodolojik Farklılaşma ve Metodlar Arası İşbirliği", *Dünyada ve Türkiye'de Farklılaşma Çatışma Bütünleşme, III. Ulusal Sosyoloji Kongresi*, 2002, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları X, s. 103.

yısıyla biz de bu çalışmamızda sosyoloji metodolojisi etrafında yürütülen tartışmalara bu üç paradigma açısından yaklaşacağız. Bu paradigmlar sırasıyla şunlardır: Pozitivist / natüralist / açıklayıcı paradigma, anti-pozitivist / hümanistik / anlayıcı / yorumlayıcı paradigma ve kapsayıcı / bağdaştırıcı / uzlaştırıcı / değerlendirici paradigma.

Natüralistik sosyoloji sosyolojinin kuruluşunda neredeyse kurucu paradigma olarak etkili olmakla birlikte, bir süre sonra onun eksikliklerini eleştirerek ortaya çıkan hümanistik sosyolojiyle sürekli çatışma halinde günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Bu iki paradigmanın çatışmasından bunalan günümüzde birtakım sosyologlar bu iki paradigmanın dışına çıkarak ikisinin de ayrı ayrı sahip oldukları özellikleri uzlaştıran ya da daha doğru bir ifadeyle her iki paradigmanın niteliklerini kapsayan ama onlardan ayrı olan üçüncü bir paradigma geliştirmeye başlamışlardır.

Batı bilim tarihi içerisinde bu sosyoloji yapma biçimlerinin içinde yer almış sosyologlara göz atmak gerekirse, kabaca bir özet çerçevesinde şöyle bir manzarayla karşılaşırız: XIX. yüzyılda sosyolojinin bilim olarak varlık gösterdiği dönemin özelliklerini yansıtan natüralistik paradigma çerçevesinde sosyoloji anlayışına sahip sosyologlar olarak - klasikler diye bilinen- Saint-Simon, Comte, Tocqueville, Pareto, Durkheim, Marx sayılabilir. Hermenötik alanındaki gelişmelerden etkilenen Weber'le birlikte bir kırılma başlar ve pozitivist sosyolojiye bir karşı çıkış gelişir. Karşı eleştirilerle birlikte pozitivist sosyoloji bilim tarihi alanından çekilip gitmemiştir; kendisini yenileyerek, açıklarını gidererek varlığını sürdürmüştür ve hümanistik sosyolojiyle sürekli olarak çatışma halinde olmuştur. Dolayısıyla çağdaş sosyoloji tarihinde her iki paradigmanın sınırları içinde sosyolojik teorilerin geliştiğini görüyoruz: Yapısalcı işlevselcilik perspektifiyle sistem kuramı geliştiren Robert K. Merton ve Tolcott Parsons, Marx'ın açtığı yolda çatışmacı perspektif çerçevesindeki klasik ortodoks Marksistler, çatışma ve yapısalcılığı bağdaştıran Lewis Coser ve Ralf Dahrendorf, evrimci bir perspektife sahip Gerhard Lenski, davranışçı alış-veriş kuramıyla George Homans, alış-veriş kuramını yapısalcılıkla bir araya getiren Peter Blau pozitivist/natüralistik/açıklayıcı sosyoloji sınırları içerisinde sayılabilir. Buna karşılık sembolik etkileşimcilik kuramıyla Herbert Blumer, fenomenolojik yaklaşımıyla Alfred Schutz, dramaturji kuramıyla Erving Gofman, etnometodoloji yaklaşımıyla Harold Garfinkel, inşacılık perspektifiyle Peter Berger, feminist yaklaşımıyla Dorothy Smith gibi sosyologlar da hümanistik/anlayıcı sosyoloji çerçevesinde sayılabilecek sosyologlardır.

Öte yandan bu sürekli çatışan iki paradigmayı bağdaştırmaya, daha doğru-su ikisini birden kapsayacak üçüncü bir paradigma geliştirmeye çalışan girişimler, geçmişten beri ince bir damar da olsa varlığını sürdürmüş ve günümüze geldiğinde ise etkinliğini artırmıştır: Bunlar arasında P. Sorokin, C. Wright

Mills, Amitai Etzioni, Daniel Bell, Alwin W. Gouldner, günümüzde etkin sosyologlar olarak da yapısalcı inşacılık kuramıyla Pierre Bourdieu, yapılaşma kuramıyla da Anthony Giddens ve I. Wallerstein zikredilebilir.

Burada birkaç noktaya vurgu yapmak yerinde olur: Birincisi, bütün sosyologları saymak ve bütün bu üç kategori içerisine sıkıştırmak bilim insanlarına haksızlık olur ki bazı sosyologlar da bu türlü sınıflandırmalara kendi adlarına karşı çıkmaktadırlar. İkinci husus ise, bu tür sınıflandırmaların yapılaşma nedeninin öğretici niteliğinden kaynaklanmasıdır ve bu onların dış dünyada saf halde bulunuşlarını değil, Weber'in ideal-tipleştirilmesi anlamında varlığını dile getirmektedir. Üçüncüsü, bu sınıflandırmanın dışında başka sınıflandırma biçimleri de sosyoloji literatüründe mevcuttur, ancak bizim bu üçlü sınıflandırmayı esas almamızın bir nedeni her ne kadar işlenen konulara ya da dönemlere göre farklı sınıflandırmalar mümkün olsa da bu üç paradigmanın, bu üç yaklaşım biçiminin hem metodolojik açıdan, hem de araştırma tekniği açısından neredeyse bütün kuramların dip akıntısında sezilebiliyor olmasıdır. Başka türlü ifade etmek gerekirse işlevselcilik, çatışma kuramı, inşacılık, fenomenoloji vb kuramsal yaklaşımlar birer modeldirler ve sayıları ne kadar çok olsalar da nihayetinde bu üç paradigmanın birine bağlıdırlar. Bazen araştırmacıların teorilere paradigma demeleri söz konusu olmaktadır ki bu yanlıştır, zira paradigma farklılığı ontolojik, epistemolojik ve metodolojik sayılılarının farklılığı temeline dayanmaktadır.

Şu halde farklı birer dünya görüşü anlamına gelebilen bu paradigmalara dayanarak sosyolojik araştırma yapan bilim insanlarının farklı metodolojiler, farklı yöntem ve teknikler kullanmaları söz konusu olacaktır. Her bir paradigmanın ontolojik, epistemolojik sayılıları ile iç içe geçmiş olan metodolojik sayılıları vardır. Ve bu metodolojik referans noktaları, diğerleri ile olan iç-bağlantıları göz ardı edilmeksizin, o sosyal bilim anlayışının metodolojisini oluşturur. Ancak çoğu zaman metodoloji ve metot kavramları arasında ayırım ve ilişkilerin de pek net olmadığı görülmektedir. Metodoloji, bilimsel araştırma sürecinin nasıl olması gerektiğini inceleyen normatif bir disiplinin adıdır. Fakat "araştırma metodolojisi", "metodolojik yaklaşım" gibi kullanımlarda metodoloji kavramı farklı bir anlam taşır. Bu anlamda "metodoloji, araştırmacının felsefi ve teorik bakış açısını ifade eder. Metot ise, empirik veri toplama teknikleri ve bunların kullanımları ile ilgilidir";² yani bilimsel bilgi üretim sürecinde araştırmacının olgu ile doğrudan karşı karşıya geldiği eylemsel safhada gerekli olan veri toplama, analiz ve değerlendirmenin nasıl işletileceğinin, nasıl bir yol izleneceğinin ifadesidir ve bilim insanı için bir değil, birden fazla yol vardır; zira farklı teoriler farklı metodolojik yaklaşımları içerirler. Bu nedenle sahada kullanılan yöntem, sinayacağı teori ile bu sınamanın nasıl olacağını zihinsel ve

eylemsel boyutlarını gösteren metodolojiyi birbirinden ayrı düşünmek mümkün değildir.³

Bu gerekçelerle araştırmamız Türk sosyolojisinin metodolojik tartışmalarını paradigmatik yönelimlerle birlikte araştırma tekniklerine kadar genişleyen bir yelpazede ele almaya çalışacaktır. Aynı zamanda bu çalışma Türk sosyoloji tarihini iki düzlemde izleyecektir: Birinci düzlem tarihsel dönemselliği içerisinde metodoloji üzerine gelişmeleri hem metodoloji üzerine yazılmış kitaplar, hem de sosyolojik araştırma uygulamalarının örnekleri bağlamında aktarırken, ikinci düzlem bu dönemsellik seyrine denk düşen -yukarıda sözü edilen üç-paradigmatik yönelimi ortaya çıkarmaya çalışacaktır.

Sosyoloji, “sosyal felsefe”den ayrı bir bilim olarak “sosyoloji” adı altında, XIX. yüzyılda Fransa’da doğmuş, sosyal bunalımlarla ya da en geniş anlamıyla sosyal değişmelerle birlikte değişmiş ve gelişmiştir. Ülkemizde de sosyal bunalımların, siyasal dalgalanmaların ve bunları kapsayan sosyal değişmelerin yoğunlaşmaya başladığı dönem olan XIX. yüzyılın son yıllarında, adını duyurmaya başlamakla⁴ birlikte, gelişim seyri yine ülkemizdeki siyasal dalgalanmaların ve sosyal bunalımların etkisinde olmuştur. Dolayısıyla tarihsel süreci içinde Türk sosyolojisinin gelişimi de bu sosyal ve siyasal dalgalanmalara paralel olarak dönemselleştirilmesi ve bu dönemler göz önünde bulundurulurken izlenmesi kaçınılmazdır.

I. Kurucu Paradigma: Pozitivizm

A. 1908-1923 Dönemi

Sosyolojinin Doğuşu ve Pozitivist Bilim Anlayışı

Sosyolojinin bağımsız bir disiplin olarak ortaya çıkışı XIX. yüzyıl sonlarına rastlar. Sosyolojiyi önceleyen, toplumu kavramaya ve çözümlemeye ilişkin zihinsel çabalar daha çok toplum felsefeleri olarak nitelendirilmektedir. Kendi başına bir disiplin olarak sosyolojinin ortaya çıkması ile birlikte, toplumun dinamiklerinin, işleyişinin, -“doğa gibi”- kendi kuralları ve dolayısıyla kendine ait bir bilgisi olduğu kabul edilmeye başlanmıştır. Giderek Durkheim’in de bu kendine özgü disiplinin kendine özgü kurallarını tespit etmesiyle birlikte disiplin daha da kesinlik kazanmış ve toplumsal olgunun izahının ancak başka toplumsal olgu(lar) ile mümkün olacağı kabul görmüştür.

Bu bakış açısının Batı’da gelişimi uzun ve zorlu bir süreci içermektedir. Orta Çağ Avrupa’sında yeşermeye başlayarak Rönesans, Reform ve Aydınlanma

3 Dikeçligil, a.g.m., s. 104-105.

4 Doğan Ergun, “Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Sosyoloji ve Gelişmesi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yay., 1985, s.c. VIII., 2160.

dönemi gibi aşamalardan geçerek, birçok düşünürün yüzyıllar boyunca biriktirdikleri düşüncelerin ortak temelini insan aklının kullanımının öne çıkması oluşturmaktadır. Aydınlanma insan mutluluğunun, “doğru aklın” insanî, tinsel ve doğal düzene uygulanması ile elde edebileceğini varsayar. Bu büyük birikimin ortaya çıkardığı bilim anlayışı “Newton’cu bilimsel paradigma” olarak tanımlanır. Newton’un bilim paradigması büyük oranda makine örneğinin evrenin işleyişine uyarlanmasına dayanır. Bu nedenle mekanik bir dünya görüşü hakimdir.⁵ Başka bir ifadeyle pozitivistler doğadaki bir olayın açıklanmasını dış dünyanın kendisini düzenli olarak tekrarlayışına dayandırmaktadırlar. Daha sonra yapılan katkı ve eklentilerle bu mekanik dünya görüşü şu üç temel varsayım üzerine oturur:⁶ 1- Gerçekliğin temel yapı taşları olan en küçük parçacıklar ve bunların davranışını yöneten bir dizi güç vardır. Bu temel düzeyi ve bu düzeydeki davranışları belirleyen yasaları keşfetmek, dünyanın geleceğine ilişkin tahminlerde bulunmaya yardımcı olur. 2- Bu en alt (mikro) düzeydeki ilişkileri belirleyen yasalar evrendeki en üst (makro) düzeydeki ilişkileri belirleyen yasalarla aynı olmalıdır. 3- Bilim adamı, araştırmacı ve gözlemci, deneyinden soyutlanmalıdır. Yani dışarıdan gözlem, gerçekliğin nesnel bir biçimde algılanması ve saptanması için gereklidir. Dolayısıyla indirgemeciliği ve nesnellığı bir anlamda kutsayan bu pozitivist bakış açısına göre “bilim, süreçlerin, olguların ve objelerin sistematik bir biçimde sınıflanması, tanımlanması, bu olgular ve süreçlerin teoriler vasıtası ile açıklanmasıdır. Bu açıklama gözlemlenebilir verilerin test edilmiş açıklama ve tanımlanması temelinde, kanun benzeri hükümleri, yasaları içerir.” Bu tanıma göre bilim yapmak;⁷ 1) gözlemler yaparak dünyayı anlamaya çalışmak, 2) bu gözlemlerin güvenilirliğini kontrol etmek, 3) bu gözlemleri açıklayacak genel modeller geliştirmek, 4) bu modelleri yeni gözlemlerle kontrol etmek, 5) diğer modellerle bu modeli karşılaştırarak gözlemlenen dünyaya en uygun modeli oluşturmaktır.

Bu süreçler doğa bilimlerinde oldukça başarılı sonuçlar verdiği için güvenilir tek yol olarak algılanmıştır. “Tek bir yöntem vardır, dolayısıyla ister doğa bilimleri olsun ister sosyal bilimler olsun bütün bilim aynı yolu izler” diyen pozitivist/akılcı paradigma aşağıdaki özelliklere sahiptir:

1. Gerçeklik basittir. Evren, etkileşimsiz, kendi içinde tekdüze, farklı ve kendine özgü sistemlerin bir toplamıdır. “Bir şey” parçalarının toplamıdır.
2. Hiyerarşi düzenin ilkesidir. Sistemler en basitten en karmaşığa kadar hiyerarşik bir sırada sınıflandırılabilir.

5 Hüsamettin Arslan, “Pozitivizm, Bir Bilim İdeolojisinin Anatomisi”, *Türk Aydın ve Kimlik Sorunu*, Sabahattin Şen (haz.), İstanbul: Bağlam Yay., 1995, s. 545.

6 Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yay., 1999, s. 4.

7 Belkıs Kümbetoğlu, *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, İstanbul: Bağlam Yay., 2005, s. 17.

3. Evren mekaniktir. Evren saat gibi çalışan mekanik bir obje ya da bir makinedir. Enerjisi bitinceye kadar belli bir düzende devinimini sürdürür.
4. Gelecek ve yön bellidir. Eğer evren saat ya da makine gibi çalışan bir olgu ise, evrenin geleceği, en kesin biçimiyle, önceden kestirilebilir. Gerekli matematiksel modellerin oluşturulması ve yeterli hesaplama gücü ile herhangi bir sistemin davranışı kesinlikle önceden kestirilebilir.
5. Nedensellik ilkesi. Newton'cu evrende parçalar arasında nedensellik ilişkisini biliyorsak, bu ilişkinin sonuçlarını da açıklamak mümkündür.
6. Değişim niceliksel ve birikim şeklindedir. Sistemler birikim yoluyla gelişirler, yani değişim sisteme bir yeni parça ya da boyut ekler. Niteliksel veya sıçramalı değişim çok seyrekler.
7. Nesnellik zorunluluktur. Bilme, akıl yoluyla anlama ile olasıdır ve bu süreçte, gözlemci ve gözlenen kesin sınırlarla birbirinden ayrılmıştır. Yani akıl yürütmenin ilkeleri ve süreçleri belirlenmiştir ve herkes bu ilkeleri ve süreçleri kullanarak bilinmeyi nesnel bir yaklaşımla anlama ve ölçme çabası içine girebilir.⁸

Yöntem tek olduğuna göre, doğa bilimlerinde uygulanan bu süreçler aynıyla sosyal bilimlerde de uygulanacaktır. Dolayısıyla çeşitli ve farklı durumları açıklama gücüne sahip evrensel yasaları aramak sosyal evrende de gerekli görülmüştür. Araştırmacının yanlılığını kontrol edebilmek için geliştirdikleri kavramların ve deneylerin eyleme dayalı (operasyonel) bir biçimde tanımlamasından yola çıkarak nesnel, değer yargılarından arınmış sonuçlara ulaşmak gerekmektedir. Bilimsel araştırmalarda önemli bir kavram olarak ortaya çıkan “nedensellik”, evrensel yasaların keşfedilmesi amacının ortaya çıkardığı doğal bir sonuçtur. Pozitivistlere göre nedensellik genellenebilir bilgiye ulaşmanın önemli bir koşuludur. Bu nedenle araştırmacılar, tümdengelim yönteminden hareketle bir dizi durumla ilgili davranış biçimlerinin kestirilmesine yönelik neden-sonuç ilişkisini keşfetmeye çalışırlar.⁹

Pozitivist paradigma sosyolojinin doğuşundan beri araştırmada nicel yöntemi en vazgeçilmez araştırma biçimi olarak öne çıkarmıştır. Doğa bilimlerindeki sayısal kesinlik ve ölçülebilirlik yoluyla kanunların keşfi sosyal bilimler için de söz konusu olmuştur ve dolayısıyla kuruluş aşamasını pozitivist paradigmayla tamamlayan sosyal bilimlere, yani sosyoloji, psikoloji gibi bilimlere göre sosyal evrende de kesin, ölçülebilir, gözlemlenebilir kanunlar vardır, onlar da bu kanunları aynı süreçleri kullanarak keşfedecektir. Bu durum o kadar net bir şekilde ortadadır ki, örneğin Auguste Comte fizik bilimi ve ilkelerinden yola çıktığı için, bu sosyal bilim dalını başlangıçta “sosyal fizik” olarak adlandırmıştı.

8 Yıldırım ve Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, s. 3-4.

9 Yıldırım ve Şimşek, *a.g.e.*, s. 6.

Tarihsel süreç açısından baktığımızda sosyoloji, anavatanı Fransa'da toplumsal krizden bir yeniden kuruluşa doğru giden süreç içinde gelişmiştir. III. Cumhuriyet Fransası'nda "eşitlik, özgürlük, kardeşlik" yerine Durkheim'in *solidarité* (tesanüt/dayanışma) şiarı almaya başlamış; Fransız toplumunu devrim yarattığı kargaşa ve anarşi ortamından çıkararak yeniden-düzenleme sorununun önem kazanması ile birlikte Durkheim'in *sociologie reformiste*'i, Fransız politikacılarını giderek artan bir biçimde meşgul eden toplumsal sorunlara bir çare olarak görülmeye başlanmıştır.

Bu gelişmelere paralel olarak Türkiye'de sosyoloji, II. Meşrutiyet dönemi ile birlikte Osmanlı-Türk aydınlarının zihninde var olan "sosyal ve politik krizden nasıl çıkılacağı", "ülkenin nasıl kurtarılabilceği" gibi sorunların kendini açığa çıkardığı bir dönemde varlığını göstermeye başlamıştır. II. Meşrutiyet ile birlikte beklenen siyasî değişme gerçekleşmiş, ancak buna toplumun bir bütün olarak yeniden düzenlenmesi eşlik etmemiştir. Sonuç olarak aydınlar için, siyasî değişimin ötesini, sosyal yapının sorunlarını çözümlenmenin gerekliliği fikrinin ilk tohumları yeşermeye başlamıştır.¹⁰

II. Meşrutiyet Sonrası

Tanzimat Fermanıyla birlikte Batı'ya kapılarını açan Osmanlı İmparatorluğunda öncelikle 18. yüzyıl Aydınlanma dönemi devlet felsefesi etkilerini göstermeye başlamıştır. Daha sonraları romantizm, yeni pozitivizm, yeni realizm, tarihsel materyalizm, evrimcilik, idealizm, materyalizm, fenomenoloji ve varoluşçuluk gibi çeşitli düşünce akımları Türk düşünce hayatına girmiştir. 18. yüzyıl aydınlanma dönemi filozof ve düşünürleri, siyasal görüş ve düşünceleriyle yeni bir sosyal düzenin kurulmasına büyük ölçüde katkıda bulunmuşlardır.¹¹

Sosyoloji biliminin de benzer bir katkısından söz etmek mümkündür. Ancak II. Meşrutiyet'in gündeme getirdiği "içtimaiyat"ın boyutları, bugünkü sosyolojiden çok daha geniştir. Eli kalem tutan herkes "içtimaiyat"tan söz etmeye başlamıştır. İçtimaiyatın çözüm önermediği sorun hemen hemen yok gibidir. Toplumla ilgilenmek, kişiyi içtimaiyata sevk eder. İçtimaiyyat orta öğrenimde yerini alır. Darulfünun'da okutulur. "Halk için içtimaiyat" yazılır. Dergilerde içtimaiyyat sütunlarının ayrı bir yeri vardır. Din- aile, çocuk, gençlik, vatan, millet, devlet, içtimaiyyatın günlük konularıdır.¹²

10 Aynur İlyasoğlu, "Türkiye'de Sosyolojinin Gelişmesi ve Sosyoloji Araştırmaları", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yay., 1985, c. VIII, s. 2164.

11 Ülker Öktem, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlılarda Felsefe", *Milli Eğitim Dergisi*, sy. 143, <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/143/12.htm> 08.08.2008. II. Meşrutiyet döneminde pozitivizmin Türkiye'ye girişi ve gelişimi için bkz. Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yay., 1992, s. 139, 159.

12 Zafer Toprak, "Aydın, Ulus-Devlet ve Popülizm", *Türk Aydın ve Kimlik Sorunu*, Sabahattin Şen (haz.), İstanbul: Bağlam Yay., 1995, s. 15.

1895-1908 yılları arasında Batı Avrupa'da Osmanlı-Türk aydınları arasında özellikle iki Fransız toplum kuramcısının, A. Comte ve E. Demolins'in düşüncelerinin kayda değer etkileri görülmektedir. Le Play çevresinden bir grup ile 1886'da *Science Sociale* dergisini kuran E. Demolins, toplumları, "özel yapılarını göz önünde tutarak incelemek, buldukları fizik-coğrafi konum, yaptıkları işler ve durumlarına göre oluş şartlarını araştırmak, böylece toplumların esas karakterini meydana çıkararak ihtiyaçlarını saptamak" şeklinde bir sosyolojik araştırma yönelişi ortaya koyuyordu. A. Comte ise, Fransa'daki Büyük Devrim'den sonra değişen toplum hayatına bir düzen verme yönelişinde *ordre et progrès* (düzen ve ilerleme) formülünü sosyolojisine esas alıyordu.

A. Comte'un topluma ilişkin düşüncelerini bizde *Ulum-u İktisadiyye ve İçtimaiyye* dergisinde telif ve tercümeleriyle sistemli olarak ilk tanıtan Salih Zeki olmuştur.¹³ II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında sosyolojiye geniş yer veren dergi; dönemin pozitivist ve natüralist felsefesinden etkilenmiş olan Ahmed Şuayib, Mehmed Cavid ve Rıza Tevfik'in çıkardıkları *Ulum-u İktisadiyye ve İçtimaiyye Mecmuası*'dır. 26 sayı yayımlanan *Ulum-u İktisadiyye ve İçtimaiyye*'de Comte ve Spencer sosyolojiye açılım odaklarıdır. Durkheim henüz görünürlerde yoktur.¹⁴

Sosyoloji alanında ilk telif eser, Subhi Edhem tarafından Manastır'da, 1911 yılında yayınlanan kitaptır. Ateist ve evrimci kurama bağlı bir baytar yüzbaşısı olan Subhi Edhem'in *Sosyoloji* adıyla yayınladığı bu eser önce Manastır'da, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin *Neyyir-i Hakikat* gazetesinde tefrika edilmiş sonra da kitap halinde basılmıştır. Bu kitap, Alkan'ın¹⁵ göre, Ziya Gökalp'ın eserlerine rağmen Cumhuriyet'e kadar kendi alanında uzun süre tek kaynak olmayı sürdürmüştür.

Subhi Edhem, eserinde, "toplum"un ne anlama geldiği ve toplum halinde yaşamının hangi gereksinimden kaynaklandığı üzerinde durur. Medenileşme sürecinde toplumların zaman ve mekân ekseninde geçirdiği değişiklikleri ele alır. Bir başka bölümde, toplum biçimlerinin geçirdiği evrimi konu edinir. Özellikle ırk kavramını inceler, evrim kuramı üzerine bilgi verir. Ayrıca evrimci ve pozitivist bir anlayışla Edhem, sosyolojide kullanılan gözlem, deneysel yöntem, tündengelim, tümevarım ile analitik ve deskriptif yöntem üzerinde durur.¹⁶

Ziya Gökalp, Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde olduğu kadar, Cumhuriyetin ilk yıllarında da düşünceleriyle toplumu büyük ölçüde etkileyecek bir kişiliktir. Gökalp'ın yayınladığı sosyolojiyle ilgili eserler tamamen Durk-

¹³ İlyasoğlu, a.g.m., s. 2165.

¹⁴ Zafer Toprak, "Türkiye'de Toplum Biliminin Doğuşu", *Türk Toplum Bilimcileri II*, Emre Kongar (ed.), 2. bs., İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996, s. 15-16.

¹⁵ Mehmet Ö. Alkan, "II. Meşrutiyet'in İlk Yarısında Toplum Bilimi (Sosyoloji) Yazını ve Toplum Bilimsel Düşünce Üzerine Notlar", *Toplum Bilimi*, Türk Toplum Bilimi Özel Sayısı, Ekim 1993, sy. 2, s. 174.

¹⁶ Alkan, a.g.m., s. 174.

heim'in etkisi altındadır. Onun sosyoloji düşüncesini aktarmakta, tanıtmaktadır. Gökalp Türkiye'nin siyasal ve sosyal sorunlarını incelerken de yine Durkheim sosyolojisini bir anahtar olarak kullanmıştır.

Prens Sabahattin ve “İlm-i İctima” Ekolü

Türkiye'de sosyolojik düşünce içindeki eğilimlere ilişkin yerleşik kanı, en ağırlıklı kutuplaşmanın Prens Sabahattin'in İlm-i İctima mektebi ile Ziya Gökalp'in İctimaiyat mektebi arasında olduğu şeklindedir. Her ne kadar uygulama düzeyinde kelimenin tam anlamıyla bir ekolleşmeden söz etmek güçse de gerçekte bu iki isimde iki ayrı sosyoloji ve toplum anlayışı belirginleşmektedir.

Prens Sabahattin (1878-1948), siyasal nedenlerle ülkeyi terk ettikten sonra, sürgün dönemlerinde, fikirlerini temellendirdiği *Science Sociale* ekolünü, orijinal kaynaklarından ve ekolün önde gelen isimleri ile kişisel ilişkiler içinde inceleme fırsatı bulmuştur. Gerçekten de, Türkiye'de bir “yönetim” sorunu ile değil, bir “yapı” sorunu ile karşı karşıya olduğuna, sosyolojik anlamda yapının incelenmesinin mutlak gerekliliğine ilk kez işaret eden Prens Sabahattin olmuştur.¹⁷ Prens Sabahattin'e göre Le Play okulunun en büyük buluşu, toplumları cemaatçi toplumlar ve özerk toplumlar diye sınıflandırmasıdır. Bu sınıflandırmaya göre, Asya, Afrika, Güney Amerika, Rusya, Avrupa'nın büyük bir bölümü ve Türkiye birinci tipe; İskandinav ülkeleri, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ise ikinci tipe girerler. Birinci gruba giren toplumların insanları her zaman aile, devlet vs. gibi bir cemaatin korunmasına ihtiyaç duyacak şekilde eğitilmişlerdir. İkinci gruba girenler ise kişisel girişimlerde bulunmaya hazırlanmışlardır ve bir komünün yardımına ihtiyaç duymazlar. Cemaatçi toplumların özerk toplumlara göre geri kaldıkları açıkça görülmektedir. Prens'e göre cemaatçi tipe giren toplumumuzun ilerleyebilmesi için özerk tipe dönüşmesi gerekir. Bunun için özel hayatta ailenin ve desteğine ihtiyacı olan memurlar yerine, üretken bir kesim oluşturan bireyler yetiştirmek gerekir. Sosyal hayatta ise merkezîyetçiliğe değil adem-i merkezîyetçiliğe dayanan bir yönetim gerekir.¹⁸

Prens Sabahattin'in sosyolojik yaklaşımı içinde ağırlıklı olarak yer alan tarımın ve eğitimin (bireysel girişkenliğin geliştirilmesi yönünde) yeniden düzenlenmesi, bir yanda Türkiye'de kır sosyolojisinin temelini atarken diğer yandan da, bu her iki ağırlık noktasıyla birlikte, Cumhuriyet döneminde “Köy Enstitüleri” fikrinin ve uygulamasının art-alanını oluşturacaktır. Burada bazı model farklılıklarına rağmen *Science Sociale* cilerin *Ecole de Roche*'undan esinlendiği düşünülebilir. Prens Sabahattin'in eğitim konusundaki görüşleri çok kısa zamanda etkisini göstermiştir.¹⁹

¹⁷ İlyasoğlu, a.g.m., s. 2167.

¹⁸ Nurettin Şazi Kösemihal, “Le Play Okulu ve Türkiye'deki Etkisi”, *Toplumbilim*, Türk Toplum Bilimi Özel Sayısı, Ekim 1993, sy. 2, s. 25.

¹⁹ İlyasoğlu, a.g.m., s. 2168.

Prens'in fikirlerinin entelektüel hayat üzerindeki etkisi yalnızca eğitim ve öğretim alanında değildir. Bazı seçkin aydınların yetişmesinde Prens'in etkisi olmuştur. Bunlar "İlm-i İçtima" okulunun farklı düşüncelerini değişik dergilerdeki makale ve çevirilerle ya da broşür ve kitap halinde yaymaya çalışmışlardır; fakat bunların içinde yalnızca Mehmet Ali Şevki, sebatla sürdürdüğü çalışmalarını sayesinde Prens'in düşüncelerinin gerçek sürdürücüsü olarak kabul edilme hak etmiştir.²⁰

Ülkemizde *Science Sociale* okulunun görüşleri başta Prens Sabahattin olmak üzere Mehmet Ali Şevki Bey, Ethem Menemencioğlu, Tahsin Demiray, Selahattin Demirkan ve Nezahat Nurettin Ege tarafından temsil edilmiştir. Bunların yanında Ülken, Kösemihal, Fındıkoğlu, Tanyol, Tütengil tecrübi sosyolojiye ve Prens Sabahattin'in yöntemine olumlu bakmışlar, yararlanmaya çalışmışlar ve bu amaçla pek çok köy ve kasaba monografisi yapmış ya da öğrencilerine yaptırmışlardır.²¹ Ayrıca 1980 sonrasında Prens Sabahattin'in görüşlerinin gündeme gelmesi de ayrıca dikkat çekicidir.

Burada Prens Sabahattin'in düşüncelerini ülkemize getirdiği Le Play'in sosyolojide geliştirdiği metodolojiden kısaca söz edebiliriz. Le Play denilince ilk akla gelen kavramlar, aile, aile sınıflaması, aile bütçesi, monografi ve aile monografisidir. Aynı zamanda gözlem tekniğini sosyolojide ilk kullanan odur. 1855'te yayınladığı *Avrupa İşçileri* adlı eserinde şöyle demektedir: "Madenler ilminde olduğu gibi cemiyetler ilmi de ancak kanaatini vakıaların müşahedesine (gözlemine) dayanılması takdirde hakikatin ele geçeceği noktasında karar kıldım." Le Play'in gözleme ne kadar önem verdiği bu cümlesinde olduğu gibi, bütün çalışmalarında da görmek mümkündür: 1830'dan 1848'e kadar Avrupa'nın birçok ülkesini dolaşmış ve bu ülkelerdeki ailelerin yaşamlarını gözlemiştir. Doğal bilimlerde uygulanan yöntemleri, sosyal sorunlara ve dolayısıyla sosyolojiye uygulamak istemiştir.²² Sosyal olayların araştırılmasında gözlem tekniğinin uygulanması hemen hemen her sosyal bilimci tarafından ileri sürülmüştür, ancak gözlemin ne üzerine olacağını belirtmemişlerdir. Le Play'in farklılığı ilk defa olarak sosyal bilimlerin alanında gözlemin nasıl ve ne üzerine olacağını belirtmiş olmasıdır.

Le Play sosyolojik araştırmanın temel birimi olarak aileyi seçmiştir. Bunun nedenini şöyle açıklamaktadır: "İçtima olaylar alanında fiziğin atomuna ve biyolojinin hücreğine tekabül eden bir birimin bilinmesi gerekiyor ki, bu da en

20 Kösemihal, "Le Play Okulu ve Türkiye'deki Etkisi", s. 27.

21 Bayram Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Birey Yay., 1999, s. 32.

22 Ali Erkul, "Prens Sabahattin", *Türk Toplum Bilimcileri I*, Emre Kongar (ed.), 3. bs., İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996, s. 103. Daha ayrıntılı bilgiler için bkz. Carls C. Zimmerman, *Le Play ve Sosyal İlimler Metodolojisi*, çev. Oğuz Arı, İstanbul: İÜ İktisat Fakültesi Yay., 1964.

küçük zümreleşme tipi olan ailedir.”²³ Le Play’in aileyi araştırma birimi olarak seçmesinin nedenleri arasında şunlar da yer almaktadır: Aile sosyal kurumların en basitidir. Yapısı ve genişliği ne olursa olsun her toplumda vardır. Eğer bir toplumda aileler bunalımlarına, sorunlarına ve gereksinimlerine çare bulamıyorsa, bu durumda o aileler bulunduğu toplumun yansıtıcısı olduğu için o toplum da sorunlarına çare bulamıyor demektir. Toplumun en küçük birimini konu olarak alan Le Play, ailenin yapısı üzerinde gıda maddelerini elde etme koşulları, yani emek ve bu emeğin harcandığı coğrafi çevrenin etkili olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre, aile, emek ve yer olmaksızın düşünülemez. Aile bütün toplum yaşamının özüdür ve onu araştırmakla işe başlamak gerekir. Böylece Le Play aile monografilerini sosyolojiye ilk defa katan bilim adamı unvanını kazanmıştır.²⁴

Le Play de, A. Comte gibi Fransız toplumda o dönem var olan doğa bilimlerindeki netlik ve kesinliğin sosyal bilimlere örneklemeler yoluyla taşınması düşüncesini paylaşmaktadır. Zira yöntem ister doğa bilimleri için olsun, ister sosyal bilimler için olsun tektir. Comte fizik örneğine, bir maden mühendisi olan Le Play ise jeoloji örneğine göre kuramlarını kurmaya çalışmışlardır. Bu görüş farkı da aralarında bir yöntem farkının doğmasına neden olmuştur. “Le Play zümreleri birbirlerine benzemeyen ayrı cinsten (mütecanis) birtakım varlıklar saydığından özellikleri dikkate alan bireyleştirici bir yöntem kullanmıştır.”²⁵ Her ne kadar bireyleştirici bir yöntem kullanmış olsa da Le Play de temelde doğa bilimlerinin metodolojisini sosyal bilimlere taşıyan pozitivist ya da natüralist paradigma içerisinde yer almıştır.

Prens Sabahattin, bu okulun etkisi altında Osmanlı İmparatorluğu için, *Science Sociale*’in düşüncelerinin uygulanmasını önermiştir. Bu nedenle Osmanlı’yı “memurlar zulmünden” kurtaracak, özel girişimciliğe yer verecek, bireysel yeteneklerin gelişmesini sağlayacak bir eğitim sisteminin gerçekleştirilmesini kurtuluş yolu olarak ileri sürmüştür.

Yöntem açısından Le Play okulundan pek farkı olmayan Prens Sabahattin de gözlem ve monografilere önem vermiştir, bireyci eğitime, bireyci aileye ve yerinden yönetim şekline taraftardır.²⁶ Ancak sürekli yurt dışında bulunma zorunluluğundan dolayı sahaya dönük bir tek araştırma yapabilmiş değildir.

Mehmet Ali Şevki ve “Meslek-i İçtimai”

Prens Sabahattin benimsediği okulun metodolojisini ve monografik araştırmalarını uygulama fırsatı bulamadığından, dikkatini sınıflandırma ve oku-

23 Erkul, “Prens Sabahattin”, s. 103.

24 Erkul, a.g.m., 103-4.

25 Nurettin Şazi Kösemihal, *Sosyoloji Tarihi*, 7. bs., İstanbul: Remzi Kitabevi, 2002, s. 303.

26 Erkul, “Prens Sabahattin”, s. 109.

lun düşünce sistemleri üzerinde yoğunlaştırarak, öncelikle sorunun kuramsal yönüyle ilgilenmiştir. M. Ali Şevki ise dikkatini metodoloji ve monografik anketler üzerine de yönelterek Prens'in önemsedığı çözümleyici çalışmayı bir açıdan tamamlamıştır.

M. Ali Şevki, 1918'de Türkiye'de monografik araştırmalar yapmak amacıyla "Meslek-i İçtimai" derneğini kurmuş ve aynı zamanda, aynı adla bir dergi yayınlamaya başlamıştır.²⁷ Derginin yayın programı şu şekilde saptanmıştır: "Fikir çevremizi 'ilm-i içtima' anlayışına yakınlaştırmak. Memleketimizin toplum haritasını oluşturacak mahalli tetkikleri yapmak. İlm-i içtimayı toplum sorunlarımıza uygulayarak özel ve kamu hayatımızın düzenlenmesi yollarını tespitte muvaffak olan 'meslek-i içtimai'nin açtığı çığırda yürümek. İlm-i içtima'yı, yöntemi, sonuçları ile, diğer sosyoloji ekollerinin sonuçlarıyla karşılaştırarak tanıtmak." Bu etkinliklerin öncüsü olan M. A. Şevki, monografik inceleme türünün esasları üzerine *Memleketi Tanıma Yolu*'nu kaleme almıştır.²⁸

Le Play okulunun görüş açısından sosyolojinin konumunu, konusunu ve yöntemini saptayan M. A. Şevki, "Deneysel Sosyoloji: Monografi Anketi Niçin Kullanılır?" başlıklı yazısında bu bilimin yöntemsel (monografik) yaklaşımını ve gözlem araçlarını (anket ya da çözümleme çizelgelerini) açıklayarak bu araçlarla alan araştırmalarına olan gereksinmeyi sık sık vurgulamıştır.²⁹

M. A. Şevki'ye göre, Le Play okulu ya da science social, konusu insan kuruluşları olan ve yaşayan toplumların ikinci elden değil, birinci elden (ya da doğrudan) gözlemine dayanan bir bilimdir. Sosyal olayları yerinde ve canlıyken gözlemleyen bu bilimin gözlemlerde bulunmak üzere kullandığı araç monografik ankettir. Monografi yardımıyla gözlediği olayları olgulara varmak üzere çözümleyen bir yöntem izler. Gözlemden yola çıkarak olguların birbirine olan etkisini belirlemeye, genellemeler yapmaya ve olguların yasalarını bulmaya olanak veren yöntem süreçleri geliştirmiştir. Çözümlemeli öğeleri derece derece birleştirerek topluluk gerçeğinin karmaşıklığını kavrar. Sosyal olguları betimlemeyle yetinmeyerek açıklayıcı deneysel bilim aşamasına ulaşmıştır.³⁰

Comte-Durkheim okullarının tersine, Fransa'da devlet yardımı görmeyen ve eğitim programlarında ağırlık kazanamayan Le Play Okulu gibi Türkiye'de bu çizginin Z. Gökalp Okulu karşısında zayıf kalması, hem dönemin siyasi ekleninin Prens Sabahattin'in aleyhine olmasına, hem de -M. Sencer'in deyişle- "bilimsel düşüncenin genel az gelişmişliği"ne bağlanabilir. Gerçekten de siyasal konjonktürün elverdiği dönemde Prens Sabahattin çizgisi atılım yapabil-

27 Kösemihal, "Le Play Okulu ve Türkiye'deki Etkisi", s. 27.

28 İlyasoğlu, a.g.m., s. 2169.

29 Muzaffer Sencer, "Mehmet Ali Şevki", *Türk Toplum Bilimcileri II*, Emre Kongar (ed.), 3. bs., İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996, s. 37.

30 Sencer, a.g.e., s. 37.

me imkânını bulmuştur. Ş. Mardin'in ifadesiyle, ülkemizde Durkheimci sosyoloji, İttihad ve Terakki'nin siyasi iktidarı elinde bulundurduğu dönemde bu parti ile özdeşleşmiş iken, I. Dünya Savaşı sonuçları itibariyle partinin gözden düşmesiyle birlikte Le Play çizgisi gerçekten etkinlik gösterme imkânını da bu dönem için bulmuştur.³¹

Ziya Gökalp ve "İçtimaiyat" Ekolü

Ziya Gökalp'ın sosyolojik düşüncesinin kaynağını kavramak için, içinde yaşadığı ortamın düşünce ve inanç yaklaşımlarını simgeleyen ideolojiyi hemen belirtmek gerekir. XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın ilk yıllarında ülkemizde önem kazanan Batılı ideoloji pozitivistdir. Pozitivism, salt gerçeği ve şeylerin ve olayların nedenlerini aramaktan vazgeçen, olaylar hakkında bilgi edinmekle yetinen, başka bir deyişle yalnız görünen gerçek hakkında bilgi edinmeyi amaçlayan bir ideolojidir. Kurucusu Comte olan bu ideoloji, toplumsal uyum fikri ile sınıfsal açıdan her türlü uzlaşmaya elverişli bir ideolojidir.³²

Ziya Gökalp'ın doğal olarak yaşadığı dönem ve izlediği sosyologlar göz önünde bulundurulduğunda pozitivist paradigmanın çizgisinde bir metodoloji izlediği rahatlıkla görülebilir. Gökalp'a göre, "bedii san'atın gayesi münhasıran san'at olduğu gibi, ilmin de gayesi ancak ilimdir. Şair yalnız 'güzelliği' duymaya çalıştığı gibi alim de 'hakikat'i bulmaya çalışır. Cemiyet için en faydalı san'at, içtimai faydeleri düşünmeyen bedii san'at olduğu gibi, en çok ameli neticeler doğuran bilgi de ameli endişelerden mücerred olan 'müsbet ilim'dir."³³

Buradaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere Gökalp Durkheim'in *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*'nda üzerinde durduğu gibi, gerek bilimde, gerekse sanatta ön yargılı olmaktan, koşullanmış bir biçimde işe başlamaktan kaçınmaktadır ki yaptığı bilim nesnel olabilsin. Gökalp kendi yönteminin temel ilkelerini son derece açık bir biçimde sergilemektedir: "(...) ilmî tedkikte üç şart vardır: (1) Tedkik amelî olmamalı, sırf nazarı 'speculatif' olmalı, (2) Hissi olmamalı, akfî olmalı, (3) İstidlâlî olamamalı, istikraî olmalı. Bu üç şart bir cümlede icmal olunabilir. Tedkikler nefsi (subjectif) olmamalı, şey'i (objectif) olmalı."³⁴ Görüldüğü gibi Ziya Gökalp, sosyolojinin yöntemi olarak, tümüyle ampirik bir yaklaşımla, önyargılardan ve duygusallıktan uzak, uygulama kaygısıyla saptırılmamış bilgiyi ortaya çıkaran tümevarım biçimindeki akıl yürütmeyi önermektedir. Gökalp'a göre ancak bu koşullar yerine geldiğinde uygulanan yöntemin "nesnelliği" sağlanmış olacaktır.

31 İlyasoğlu, a.g.m., s. 2169.

32 Ergun, "Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Sosyoloji ve Gelişmesi", s. 2160.

33 Emre Kongar, "Ziya Gökalp", *Türk Toplum Bilimcileri I*, Emre Kongar (ed.), 3. bs., İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996, s. 37.

34 Kongar, a.g.m., s. 40.

Öte yandan Ziya Gökalp pozitivist çizgiyi izleyerek sosyolojinin varlığını sosyal olaylar arasındaki determinist ilişkiye bağlar. Gökalp yalnız bilim anlayışı içinde determinist olmakla kalmaz, toplumsal evrim açısından da son derece katı bir determinizm içindedir. Örneğin, insan toplumlarının aşamalarını önce, “cemia, câmia, cemiyet” olarak üçe ayırır. Sonra da açıkça, “bir insan için çocukluk ve çiraklık devirlerinden geçmek nasıl mecburî ise, bir kavim için de cemia ve câmia stajlarını yapmak öylece zarurîdir” demektedir.³⁵ Görüldüğü gibi Gökalp Durkheim ve Tönnies’ten etkilenen bir evrim anlayışını katı bir determinizmle bütünleştirmiştir.

Ziya Gökalp, ayrıca, Türk tarihi, Türk folkloru, Türk masalı üzerine sosyolojik araştırmalar yapmıştır. Bu araştırmaları, Durkheim’den öğrendiği nedensel belirleyiciliğe göre yapmaya çalışmış ve pozitivist bir nesnellik denemiştir. Fakat Z. Gökalp’ın Durkheim’den ayrıldığı yanlar vardır. Durkheim, Batı sanayi uygarlığının ortaya çıktığı toplumsal değişimleri incelemek istemiş ve sanayici topluma yeni bir düzen verecek evrensel ahlak ilkelerini araştırmıştır. Z. Gökalp ise kültür ilişkilerinin yarattığı toplumsal süreçleri incelemek istemiş ve belirli bir ulusun yaşantısında bilimin, bu işte ne dereceye kadar rehber olabileceğini göstermeye çalışmıştır. Gökalp, eski Türk toplumuna, Durkheim ise ilkel toplumlara başvurmuştur. Z. Gökalp’ın sosyolojisinin eksenini “ulus” ve “terakki” konusu, Durkheim’in sosyolojisinin eksenini ise “ahlak” ve “düzen” konusu olmuştur.³⁶

Kösemihal *Durkheim Sosyolojisi* adlı kitabında Gökalp’i değerlendirirken şöyle demektedir: “Gökalp toplumcu görüşün en aşırı bir savunucusu olarak ‘Ben, sen, o yok; biz varız’, ‘Fert yok, cemiyet var’ gibi sözleriyle Batı dünyasının XIX. yüzyılın sonlarında başlayan, XX. yüzyıla kadar da uzanan en tartışmalı, en gözde konularından birini, donmuş, katılaşmış, tek yönlü bir ‘dogma’ olarak yurdumuza aktarmıştır. Oysa Batı dünyasında toplumcu görüşü savunan Comte, Durkheim gibi düşünürlerin karşısında, bireyci görüşü savunan Tarde, Ward gibi düşünürlerin bulunması, bu görüşlerden herhangi birinin katılaşmış bir inanç biçimini almasını önleyebilirdi. Bizdeyse, toplumcu görüşün Gökalp gibi çok güçlü bir kimse tarafından savunulması karşısında -Satı El-Husri Bey’in Gökalp’la bu konuda giriştiği bir iki polemik bir yana- bireyci görüşü savunacak herhangi bir kimsenin bulunmaması, yurdumuzda yıllar yılı böyle topluma tapan, bireyin yaratıcılığını, hürlüğünü hiçe sayan, bireyi toplumun kulu kölesi haline sokan, acayip bir düşünüşün tutulmasına, bu düşünüşün ruhları kuvvetle sarmasına neden olmuştur.”³⁷

35 Kongar, a.g.m., s. 41.

36 Ergun, “Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Sosyoloji ve Gelişmesi”, s. 2161.

37 Ayşe Durakbaşa, “Türkiye’de Sosyolojinin Kuruluşu ve Comte-Durkheim Geleneği”, *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek: Yeni Bir Kavrayışa Doğru*, Defter ve Toplum ve Bilim Dergileri Ortak Çalışma Grubu (ed.), İstanbul: Metis Yay., 1998, s. 102-103.

Mehmet İzzet ve Felsefi Sosyoloji

Z. Gökalp'in öğrencisi olarak özellikle ilk dönemlerinde Durkheim çizgisini benimseyen Mehmet İzzet (1891-1930), sosyolojik düşünce ile felsefeyi bir araya getirmeye çalışmış ilk sosyologlardandır. Felsefe ile ilgisi bağlamında Alman idealist ekolünün, Goethe, Schelling ve Fichte'nin etkilerini taşıyan M. İzzet, sosyolojik ilgi açısından da gestaltçı sosyolojiye yakınlığı ile bilinir. H. Z. Ülken, M. İzzet'in gerek sosyolojiye gerek felsefeye yaklaşımında "meseleleri halletmek değil, meseleleri hallederken yeni düşünce vesileleri araştırmanın" esas olduğunu ifade eder. Resmi sosyologlar çizgisinden bir ayrılma olarak M. İzzet bir açıdan akademik sosyoloji çevresinde felsefi düşüncenin boyutlarıyla zenginleştirilmiş, daha eleştirel bir yaklaşımı tanıtmaya çalışmıştır. Ancak çok genç yaştaki ölümü M. İzzet'in fikri olgunlaşmasını erken sona erdirmiştir. M. İzzet'in *Felsefe ve İctimaiyat* dergisinin çıkışı ile Türk Felsefe Derneği'nin kuruluşu (1928) aynı yıllara rastlar. Lütfi Erişçi, derneğin kuruluşunu açıkça Türk sosyoloji düşüncesinin gelişmesi bağlamında ele alır. Gerçekte de bu yıllar ülkemizde felsefi arayış ve yaklaşım ile sosyolojinin ilgi odaklarının birbiriyle örtüştüğü yıllardır.³⁸

M. İzzet "Usul Kavgası"³⁹ adlı makalesinde felsefe ile empirik bilimlerin metodolojileri arasındaki farklılığı vurgular: "ilim adamları ile felsefe meraklıları arasında mühim farklardan birisi, ilim adamlarının usul münakaşalarına hiç ehemmiyet vermemelerine mukabil, felsefe meraklılarının çok defa "hakikat nasıl bulunur?" meselesi etrafında çatışıp dövüşmeleridir." İzzet makalede "ictimaiyatın da ilimden ziyade felsefeye benzemesi"ni metodoloji konusu çevresindeki giriştikleri tartışmaları kanıt göstermektedir. Oysa: "tecrübe ilimlerinde ise buna pek lüzum hiss olunmuyor. Çünkü bir usulün münasip olup olmadığı derhal elde edilen neticelerle belli olur."

İzzet'in yönteminin en belirgin özelliği bilimsel ilerleme ve araştırmalar için gerekli olan şüpheciliği ve araştırıcılığıdır. Çeşitli konulardaki tereddütleri, şüpheleri, gerçeğe sağlam bir biçimde ulaşmak içindir.

B. 1923-1939 Dönemi

Bu dönemin belirgin özelliği yeni bir toplum oluşturma çabalarından büyük ölçüde etkilenmiş olmasıdır. Başta Ziya Gökalp olmak üzere o dönem düşünürleri hem çevreye sosyolojiyi tanıtmak, hem de yeni bir toplumun bilimsel temellerini atmak görevini yüklenmiş gözüküyorlardı. Hiç kuşkusuz döneme damgasını basmış olan sosyolog Ziya Gökalp'tır.

38 İlyasoğlu, a.g.m., s. 2171. Ayrıca bkz. Faruk Kocacık ve Emre Kongar, "Mehmet İzzet", *Türk Toplum Bilimcileri II*, Emre Kongar (Ed.), 2. bs., İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996, s. 69-113.

39 Mehmet İzzet, "Usul Kavgası", *Hayat Mecmuası*, 1929, sy. 127, s. 5-6.

Gökalp'ın önemli bir niteliği, sürekli olarak çevresinde bir grup genç ile birlikte çalışmış olmasıdır. Bu nedenle, ölümünden sonra da izleyicileri yoluyla etkisini geniş ölçüde sürdürmüştür. Halim Sabit, Mustafa Şeref, Tekin Alp (Moiz Kohen), Necmeddin Sadak ve özellikle Fuad Köprülü Z. Gökalp'tan etkilenmiş yazar ve düşünürlerdi.

Gökalp çizgisinde ulusçuluk, önemli ölçüde pozitivism, dayanışmacılık ve evrimcilik ile birlikte getirilen ve "içtimaiyat" denilen bir bilime dayalı olarak sunulan bir gerçektir. Hiç kuşkusuz, sosyolojiyi İmparatorluğun kurtuluşu için kullanılacak bir düşünce aracı olarak görenler yalnızca Ziya Gökalp ve yandaşları ile izleyicilerinden ibaret değildi.

Aslında temelde Gökalp okuluyla birlikte "milliyetçilik" ideolojisinin önemine ve anlamına inanan bir başka grup *Dergah* dergisi çevresinde toplanmıştı. Çoğulcu, determinist olmayan ve oldukça bireyci bir görüşü savunan bir grup içinde Mustafa Şekip Tunç, İsmail Hakkı Baltacıoğlu gibi düşünürler öncü rol oynarken, Yakup Kadri'den Mehmet Emin Erişirgil'e dek, birçok yazar ve düşünür de aynı çizgide birleşmişlerdi.

Daha sonraları Mustafa Şekip tarafından sürdürülen Bergsonculuk, İ. H. Baltacıoğlu kanalıyla, eğitim ve sanat alanında Z. Gökalp ile uzlaşıcı bir yapıya bürünmüştü. Böylece, Mustafa Şekip ile İsmail Hakkı, ayrı ayrı çizgilerde, kimi zaman Gökalp okuluna yanaşan, kimi zaman onu şiddetle reddeden, kendilerine özgü düşünceleri ve uygulamalarıyla Atatürk dönemine damgalarını vuran düşünürler arasına girmişlerdir.⁴⁰

1923-1938 döneminin önemli akımlarından biri hiç kuşkusuz *Kadro* dergisi çevresinde toplanmış olan düşünürlerin topluma bakış biçimiydi. Şevket Süreyya, Vedat Nedim, İsmail Hüsrev, Burhan Asaf, Şevki Yazman ve Yakup Kadri'den oluşan bu kişilerin genel amaçları Kemalist devrimin kuramını yapmaktır. Ayrıca dergi çevresinde H. Avni Şanda, İsmail Hüsrev Tökin gibi isimlerin yapı sorununu temel alan sosyolojik bir ilgi içinde oldukları bilinmektedir.⁴¹ *Kadro*'cular bir süre sonra Yakup Kadri'nin Tiran'a atanmasıyla yayım yaşamlarına son verdiler. *Kadro* akımı, sonradan da belli değişikliklerle Türk siyasal yaşamında "Yön-Devrim" çizgisi olarak kendini göstermiştir.

1933 "Üniversite Reformu" ile birlikte İstanbul Üniversitesi'ndeki sosyal bilim eğitiminde Türkiye'de sürgün yaşayan Alman profesörlerin etkinliği görülmeye başlar. Hukuk Fakültesi'nde sosyoloji dersleri vermeye başlayan Gerhard Kessler'in benimsediği sosyoloji anlayışı *Sozialpolitik*'tir. Sosyolojinin ağırlık merkezini "yapı sorunu" olmaktan çıkarıp, "iş"e dönük sosyolojiyi *bir sosyal*

40 Emre Kongar, "Türkiye'de Toplum Biliminin Gelişmesi", *Türk Toplum Bilimcileri I*, Emre Kongar (ed.), 3. bs., İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996, s. 13.

41 İlyasoğlu, a.g.m., s. 2172.

politika bilgisi olarak ele alan bu yaklaşım çerçevesinde Türkiye’de iş hayatının sorunlarına, işçi-işveren ilişkilerinin çözümlenmesinde sosyolojinin aracılığına ağırlık verilmiştir. 1933-1934’te İstanbul Üniversitesi’nde Hukuk Fakültesi’ne bağlı İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü kurulmuş ve enstitünün ilk müdürlüğünü Alman profesörlerden W. Röpke yapmıştır. Bu kurum 1949’da İçtimaiyat Enstitüsü adını almıştır. Bu dönemde sosyoloji eğitiminde iktisadî sosyolojiye ağırlık verilmiştir. Aynı dönemde yayımlanmaya başlayan *İş* (1934) dergisi, bu sosyoloji ekolünün fikirlerini akademi-dışı çevreye de iletmek görevini üstlenmiştir. Ayrıca Enstitü, iş hayatının düzenlenmesine ilişkin birtakım uygulama girişimlerinde de bulunmuştur.⁴²

Alman Sosyoloji Okulu’nun sosyolojisi, “toplumsal yapı” varlığını ve sorununu hiç göz önüne almayan, toplumsal gerçeği temel toplumsal içeriğinden, temel kurucu öge ve boyutlarından soyutlayarak yalnız bireyler arası ilişkilere indirgeyen biçimci sosyolojidi. Ülkemizdeki bu Alman etkisini, o yıllarda Almanya’nın Batı’daki gücüyle ve Türkiye’yle olan ilişkilerinin ideolojik etkisi ve niteliğinde aramak gerekir.⁴³

Böylece İstanbul Üniversitesi’nde Z. F. Fındıkoğlu, Orhan Tuna vb. ile özellikle 1960’ların sonlarına değin İktisat Fakültesi içinde ağırlığını sürdüren “kooperasyon sosyolojisi”nin temelleri atılmış oluyordu. 1934’ten itibaren İstanbul Üniversitesi Edebiyat, Hukuk ve İktisat Fakültelerinde sosyoloji dersleri veren M. İzzet’in öğrencisi Z. F. Fındıkoğlu, kooperasyon sosyolojisinin ana yönelişinin “yaşayış tarzları birbirinden radikal farklarla ayrılmayan içtimai sınıflardan müteşekkil ahenkli ve düzenli bir Türk cemiyeti görme” olduğunu belirtiyordu. Fındıkoğlu’na göre, “günümüzün liberalizm-kapitalizm, sosyalizm-komünizm cereyanları arasına giren, bu iki cereyandan birisindeki ferdiyet ve hürriyet, ikincisindeki müsavaat ve emniyet unsurlarını alıp birleştirerek yeni bir kooperatizm-solidarizm çağını ağır ağır müesseseleşmekte” idi ve bir sosyal politika öğretisi olarak sosyoloji de bu çağın kılavuzu olmalıydı.⁴⁴

C. 1939-1946 Dönemi

1939-1946 dönemi de kendinden önceki dönemin özellikleriyle birlikte, o özelliklere tepkileri de getirir. 1933 yılında üniversitenin de yeniden düzenlenmesiyle birlikte “akademik” ve “bilimsellik” yolunda önemli bir yol almış görünen sosyal bilimler, 1940’ların ortalarında iyice serpilip gelişmeye başlar.

Bu dönemde sosyal bilimler hem mikro, hem de makro düzeyde etkinliklerini sürdürmüştür. Bir başka deyişle, sosyal bilimler bir yandan bütün şiddetiy-

42 İlyasoğlu, a.g.m., s. 2171.

43 Ergun, “Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Sosyoloji ve Gelişmesi”, s. 2161.

44 İlyasoğlu, a.g.m., s. 2172.

le sürüp giden İkinci Dünya Savaşı içinde siyasal bakımdan ülkede etkin olmakta, öte yandan da kendi alanlarında saha araştırmalarına yönelmekteydi.

Türkiye’de sosyolojinin gelişme aşamaları ne yazık ki siyasal kararlarla saptanmıştır büyük ölçüde. II. Dünya Savaşı sırasındaki tarafsızlık politikası, uzun bir süre yurt içinde de belli düşünce dengesini korumuşsa da, sonradan ortaya çıkan gelişmeler, siyasal baskılar açısından, Türk sosyologlarının durumunu da gündeme getirmiştir.

Kongar’ın değerlendirmesine göre⁴⁵ 1923-1939 dönemi, ister sosyolog, isterse başka bir alanda düşünce adamı kimliğine sahip olsun, tüm yazan ve tartışan kişiler için “yeni bir toplum”, “yeni bir toplumsal kimlik” arama ve üretme dönemiydi. Bu nedenle, ister materyalist, ister idealist olsun, ister sosyoloji, ister siyaset, isterse eğitim alanında olsun, pek çok yenilik o dönemin “devrimcilik” ruhu çerçevesinde tartışma konusu olmuştur.

İşte 1938-1950 dönemine sarkan bu görelî özgürlük üretimleri, gerek bazı dergiler, gerekse bazı kurumlar çerçevesinde daha yoğun olarak görülmüyordu. Doğal olarak kurumların başında üniversiteler geliyordu: Düşüncenin üretildiği ve özgürlük içinde yeni arayışların yapıldığı üniversiteler. Bununla birlikte dergiler de çeşitli düşüncelerin tartışıldığı ve savunulduğu yerlerdi.

Ankara Üniversitesi DTCF Sosyoloji Bölümü

1939 yılı sonlarında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nde oluşmaya başlayan ve Amerikan sosyolojisini ülkemizde temsil etmeyi amaçlayan bir sosyoloji anlayışı ortaya çıkar. Bu anlayış Niyazi Berkes, Behice Boran, Mediha Berkes ve Muzaffer Şerif (Başoğlu) tarafından oluşturulmuştur. DTCF Sosyoloji bölümü 6-7 yıllık bir çalışma döneminden sonra 1946 yılında kovuşturmaya uğramış ve 1948’de mahkeme kararıyla öğretim üyeleri görevlerinden uzaklaştırılmışlardır.

Kıray’a göre, Ankara’daki sosyoloji bölümünde “ele alıfta neşredilenler olsun ya da neşredilmeyen örneğin doktora tezleri gibi çalışmalar olsun tamamen saha araştırmaları şeklinde ve birden fazla teknik kullanan ve sörveyler (deskriptif istatistik ve korelasyon hesapları), mülakat çeşitleri, kayıtların karşılaştırılması gibi çeşitli teknikleri kullanan ve belki en önemlisi manidar soru sorma ve bunun hipotezinden hareket etme zorunluluğunu duymuş çalışmaların Türkiye’de ilk örnekleri idi.”⁴⁶ Kıray, bu araştırmaların kısa bir süre içinde kesintiye uğramasının nedenini, hemen temeldeki yapı değişikliklerine yönelmeleri ve zaman olarak memleketin buhranlı bir döneminde ortaya çıkmalarına bağlamaktadır.

45 Kongar, “Türkiye’de Toplumbilimin Gelişmesi”, s. 15.

46 Mübeccel Kıray, “Sosyal Değişme ve Sosyal Bilimler”, *Türkiye’de Sosyal Araştırmaların Gelişimi*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yay., 1971, s. 9.

Bugün “saha araştırması” denilen türden bu çalışmalar, Türkiye’de toplumsal yapının belirleyicilerini bulmak bakımından yol gösterici olmuştur. Doğrudan sosyolog olmadığı halde, Muzaffer Şerif’i bu yılların en önemli ismi olarak anmak gerekir. Bir sosyal psikolog olan Muzaffer Şerif Başoğlu, o yıllarda yapılan toplumsal yapı araştırmaları içinde çalışan bir bilim adamı olarak, toplum ve toplumsallığın küçük gruplardaki etkisini araştırmıştır. Özellikle, grupların kendi bireyleri üzerindeki toplumsal etkileri inceleyen, Muzaffer Şerif, grubun algısal düzeydeki (bireylerin algılamalarındaki) toplumsal etkisini ortaya koymuştur. Muzaffer Şerif’e göre, algılamanın kültürel bir tarzı vardır. Onun evrensel bilime bu katkısı ile bireylerin toplumsal davranışlarının incelenmesinde yeni bir çığır açılmıştır.⁴⁷ Dolayısıyla sosyal psikoloji içinde grup yapısı ve dinamikleri konusunda M. Şerif, Batı literatüründe bu alanın kurucusu olarak tanınmıştır.

Ankara’daki bölümün bir diğer özelliği de bu yeni kuşak sosyal bilimcilerin geldikleri ortamın sosyo-ekonomik statü düzeyinin önceki kuşaklardan farklılaşmasıdır. Bu kesim, dönemin orta tabaka ailelerinden gelen, lisansüstü eğitimlerini devlet desteğiyle Amerika’da yapmış kişilerden oluşmaktadır. Her ne kadar bu, grubun çizgisinin belirlenmesinde birincil olmayan bir faktör ise de, grubu kendinden öncekilerden ayıran önemli özelliklerden birini oluşturmaktadır.⁴⁸

Ankara’daki sosyoloji bölümündeki bu grup, Batılılaşma ile evrenselliği özdeş kabul etmektedir. Bu konudaki görüşlerini bilim alanına da aktaran bu bilim adamları, aslında Batı’nın gelişmesine kaynaklık eden eski Yunan medeniyeti, Latin kültürü, hümanizma, evrensellik gibi aslında tek taraflı konuları, evrensel kaynaklar olarak sunmuşlardır. Onlar, “milli ilim” anlayışına karşı çıkarak “evrensel ilim” anlayışını savunurlar. “Milli ilim”cilerin gerici sayılması ile fikirlerini özetleyen bu bilim adamları, aynı zamanda “ilim için ilim” “sanat için sanat” olamayacağını belirterek evrensel bilimden ve sanattan yana tavır almakta ve bilimin ancak Batı ile temasların başladığı tarihten sonra oluşmaya başladığını öne sürmektedirler.⁴⁹

Ankara’daki bu grup, ülkemizde sosyoloji araştırmalarının yapılamayışını iki nedene bağlamaktaydı: (a) Bizdeki sosyoloji ekollerinin dogmatik doktrinleri ileri sürerek düşünürlerinin şeyh-mürid anlayışı içerisinde hareket etmeleri ve üstelik de siyasete karışarak ideoloji yapmaktan ileri gidemeyişleri, (b) sosyoloji ders programlarının hazır formüller halinde öğrencilere verilmesi; hadiseler arasındaki münasebetleri tahlil, tenkit etmek suretiyle tartışmaya

47 Ergun, “Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Sosyoloji ve Gelişmesi”, s. 2162.

48 İlyasoğlu, a.g.m., s. 2172.

49 Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 48.

açılmamasıdır. Oysa ülkemizde bilimsel bir sosyoloji kurabilmek için yapılacak en önemli iş, bize gelen doktrinleri veya mektepleri kritik bir tahlilden geçirerek, vardıkları sonuçları, olaylar üzerinde denemek ve acele hükümlere varmak gerekir.⁵⁰

Bu dört öğretim üyesinin sosyoloji çalışmalarının temel özelliği metodoloji alanındaki görüş birliğidir. Onlar araştırma konularına sosyal bilimlerin yöntemi, daha doğrusu sosyal bilimlerle doğa bilimlerinin ortak olması gerektiğine inandıkları bilim yöntemi ile yaklaşmışlardır. Sosyal bilimler arasında ayrı olarak sosyoloji yönteminden değil, ortak bilim yönteminden söz etmektedirler. Bundan kaynaklanarak her sosyal bilim dalının aynı yöntemle araştırma konusunu işlemede ısrarlı olmuşlardır: “Muayyen bir vaziyette muayyen hareketler yapan, sözler söyleyen insanların hareketlerini müşahade ederek bu müşahadededen yapılan dini merasimin mahiyeti hakkında bilgi elde etmekle, muayyen bir çiftten doğan yavruların vasıflarını tetkik ederek veraset vetiresi hakkında bilgi edinmek arasında bilme süreci bakımından bir keyfiyet farkı yoktur. Bunun için, insan âleminde kıymetlerin mevcudiyeti ve bunların tetkik edilmesi zarureti, sosyal bilimlerde müspet bilim metodundan başka bir metodun kullanılmasını icap ettirmez.”⁵¹ Ancak o dönemde her sosyal bilim alanına özgü ayrı yöntemlerin varlığı yaygın olarak savunulmuştur. Dört öğretim üyesinin katkısı en azından bu yaygın kanıyı tartışmalı hale getirmiştir.

DTCF sosyoloji bölümündeki bu öğretim üyeleri, kendisini kamuoyuna yeni bir dünya görüşünün temsilcisi olarak da tanıtmak ister. Bu yeni dünya görüşü üretime önem verdiği için, bazı konular daha bir ayrıcalık kazanır. Ekonomi, üretimin temelidir. Şehirler endüstri toplumunun özelliklerini taşıırken, ülkemizdeki köyler üretimin en küçük birimleri olarak karşımıza çıkar. İşte bu nedenler dolayısıyla onların gözde konuları, ekonomi, şehir, endüstri ve köy sosyolojileri olmuştur.⁵² Bunun yanı sıra 1940 kuşağı sosyal bilimcilerinin özellikle B. Boran ve N. Berkes’in yaklaşımları çerçevesinde *bütünleşmeye* dayalı bir toplum modelinden uzaklaşarak *çatışmaya* dayalı bir toplum modeline doğru bir kayma gözlemlenmektedir. Bu tür araştırmalarda köyün yapısı, köy yapısının maddi temellerinin, köyün ekonomik yaşamının, nüfus yapısının ve teknolojinin bağımsız değişkenler olarak ele alınmasıyla toplumsal yapının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, örneğin İbrahim Yasa tren yollarının devreye girmesiyle köyde toplumsal değişme arasındaki ilişkiyi incelemiş; B. Boran dağ ve ova köylerinin toplumsal yapılarını karşılaştırmalı olarak ele alan toplumsal yapı araştırmasına yönelmiştir. Ş. Mardin, 40 kuşağı sosyal bilimcilerimizde gözlemlenen, “toplum ele alışı entegrasyon modellerinin yerini gi-

50 Kaçmazoğlu, a.g.e., s. 52.

51 Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyası I*, Ankara: Ayyıldız Yay., 1994, s. 163.

52 Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 53.

derek zaman boyutu içinde çatışma modellerinin alması”nı Türk sosyolojisinin gelişme sürecinin bir karakteristiği olduğuna ve bunun, Türkiye’de sosyoloji “müessesesi” üzerinde etkin olan entelektüellerin toplumsal konularının giderek farklılaşması ile bağlantılı olduğuna işaret etmektedir.⁵³

Aynı grup içerisinde yer almasına karşın, birtakım yönlerden diğerlerinden ayrı değerlendirilmesi gereken Niyazi Berkes, Kayalı’ya göre,⁵⁴ sadece 1960 sonrasında ve son yıllarda değil, 1940’lı yıllarda da kişisel damgasını taşıyan görüşleriyle yalnız bir adamdır. Berkes, Hilmi Ziya Ülken’in derinden etkilediği Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nin diğer solcu hocalarından ayrı bir konumdadır. Bunun bariz işareti H. Z. Ülken’in çıkardığı *İnsan* dergisinin yazarlarından olmamasıdır. M. Şerif Başoğlu, Behice Boran ve Pertev Naili Boratav, *İnsan* dergisinde yazarken N. Berkes’in dergide tek bir yazısı bile çıkmamıştır. Dönemin Dil-Tarih’li solcu hocaları bir yönüyle *İnsan* dergisi ve Ülken’den önemli ölçüde etkilenirken, Berkes bu etkinin belli bir oranda dışında kalmıştır. Berkes çok sonraları da Ülken’in düşüncelerini örtük bir şekilde eleştirmeye devam etmiştir.

Berkes bilimsel süreci incelerken teori ile olaylar arasında sürekli bir etkileşimden söz eder ve teori ile olaylar arasındaki ilişkinin dinamik ve devrimci olması gerektiğini belirtir. Ona göre bu ilişki kurulamadığı takdirde, skolastik düşünce sisteminde olduğu gibi bilimin gelişmesine olanak yoktur. Yine aynı biçimde sosyal bilimlerin gelişim tarihini incelerken de yalnızca düşünce ve kuramların mantıksal gelişmelerini incelemenin de yeterli olmadığını söyler. Bunların yanı sıra mantık dışı olan ve zihinsel tavırlara şekil veren nedenler de incelenmelidir. Zira ona göre kuramsal bir istemin bilimsel bütünlüğe sahip olup olmadığını bize en kesin şekilde kanıtlayacak olan ölçüt, sistemde ideolojik ve ütopyik unsurların varlığı olmaktadır. Berkes’in bu düşüncesi, ideolojinin sosyal bilimlere bilimsellikten uzaklaştıracağı endişesinden kaynaklanmaktadır. Berkes ideolojiyi kuramla olaylar arasındaki uyumsuzluğu gizlemek için ortaya atılan kavram kargaşası olarak görmektedir.⁵⁵

İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

1940’lı yıllar İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nün Hilmi Ziya Ülken’in önderliğinde bağımsızlığını kazandığı ve belli bir yoğunlaşmanın yaşandığı dönem olmuştur. 1930’lu yıllarda H. Z. Ülken ile birlikte Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu’nun fakülte bünyesinde sosyoloji dersleri vermesiyle beraber; uzun zamandır yaşanan durgunluk döneminin bütünüyle sona ermesi ve sosyoloji

53 İlyasoğlu, a.g.m., s. 2172.

54 Kayalı, *Türk Düşünce Dünyası I*, s. 134.

55 İnan Özer, “Niyazi Berkes”, *Türk Toplum Bilimcileri I*, Emre Kongar (ed.), 3. bs., İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996, s. 246-47.

kürsüsünün yeniden eski bağımsızlığını ve canlılığını kazanması 1940'lı yılların başında H. Z. Ülken'in olağanüstü gayretlerinin eseri olmuştur.⁵⁶

İstanbul Üniversitesi sosyoloji bölümünün önde gelen isimleri Hilmi Ziya Ülken, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Nurettin Şazi Kösemihal'dir. Fransız kaynaklı ve felsefe ağırlıklı bu bilim adamlarının sosyolojimize getirdiği birkaç yenilik yanında geleneksel sosyolojiyi devam ettirdikleri bilinmektedir. Toplum çıkarları, ülke gerçekleri ve pratik sorunların sosyolojik boyutları onları fazla ilgilendirmez. Toplumlar üstü ve Batı ideolojisi ile bezenmiş bir bilim anlayışına sahip olarak tüm olayları Batılı bir anlayışa göre değerlendirmek istemişlerdir. İşledikleri konular ve aktardıkları teorilerin toplumla bağlantısı yoktur. Yerli bir bakış açısı olmadığı için sosyolojinin yeri de ülkemiz çıkarları açısından belirli değildir. Bunun yanında İstanbul ekolü gelenekçi sosyolojimizin bazı özelliklerini de beraberinde taşır. Her şeyden önce ekol Ziya Gökalp'ın etkisi altındadır. Tarihi bir geçmişi, geleneği ve içeriği vardır. Fransız sosyolojisini takip eder ve ondan beslenir. Aynı zamanda Le Play ekolünün ağırlığı ile Alman sosyolojisinin etkisi de zaman zaman sezilir. Bunun yanında, ele aldığımız dönem sınırları içinde H. Z. Ülken, Z. F. Fındıkoğlu ve N. Ş. Kösemihal'i tek tek ele aldığımızda, hepsinin de ayrı bir sosyoloji anlayışına sahip oldukları görülmektedir. H. Z. Ülken eklektik eğilimler taşırken, bu dönemde marksizmi de hatırlatmadan geçemez. Fındıkoğlu'na gelince, o da eklektik fakat Alman sosyolojisinden kaynaklanan "sosyal siyaset" anlayışını ülkemize yerleştirme çabasıdadır. Kösemihal, Le Play'in devamcılarınca geliştirilen tecrübî sosyoloji anlayışının üniversitedeki temsilcisi izlenimini verir. Fakat bu üç sosyologumuz da Gökalp'ın devamcıları olma özelliklerini sürdürürler. Fındıkoğlu'nun doktora tezi Gökalp; Kösemihal'in Durkheim üzerinedir. H. Z. Ülken'in kaleme aldığı konuların çoğu zaten Gökalp'ın ele aldığı konuların devamı gibidir. Felsefe eğitimi gördükleri için de felsefeye dayalı bir sosyoloji anlayışına sahiptirler. Hatta daha ileriye giderek, denebilir ki, sosyologdan çok felsefe ağırlıklı düşünceler ileriye süren filozof tipli bilim adamlarıdır.⁵⁷

Kaçmazoğlu'nun verdiği bilgiye göre⁵⁸ İstanbul'daki sosyologlar sosyolojinin konusunu "içtimai münasebetler ve değişmeler" olarak görmektedir. Sosyolojinin usulü kendi mevzuunu işlerken kendi hususiyetlerine göre doğacaktır. "Buna göre toplumsal olaylar iki yoldan incelenebilir: (a) Doğrudan doğruya gözleyebileceğimiz ve tekrarlanan değişmeler, (b) detaylı gözlemlerle kavradığımız ve tekrar edilemeyen değişmeler." İstanbul'daki bölümün hocalarına göre sosyologlar, toplumsal ilişkiler sahasını oluş sırasında kavrayacak ve canlı

56 İsmail Coşkun, "Sosyoloji Bölümünün Tarihine Dair", 75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji, İsmail Coşkun (haz.), İstanbul: Bağlam Yay., 1991, s. 17.

57 Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 57. Ayrıca bkz. Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s. 482.

58 Kaçmazoğlu, *a.g.e.*, s. 63.

olayları tespit ederek toplumun yapısına nüfuz edecektir. Daha sonra bu izlemlerini istatistik, etnografya, tarih gibi bilimler yardımı ile açıklayacaktır. Sosyolojinin de belirli çalışma alanları ve sınırları vardır. Yoksa her şeyi ele alma iddiasında olan bir bilim değildir. “Hususi içtimai ilimlerin bütün mevzuatlarını kendisinde eritmez. Onlarla müşterek cihetleri olmakla beraber ayrı cihetleri de vardır. Yalnız bu hususi beşeri ilimleri bir bakımdan birleştirmek ve bir bakımdan onlara temel olma vazifesi görür.” Yine onlar, insan varlığını sosyal bilimlerin ortak konusu olarak ele alır ve felsefi tahlil yolu ile sübjektifleşmeden objektifleşmeye doğru veya psikolojiden sosyolojiye bir ilişkiler şeması ortaya koyar. Daha sonraki aşamalarda ise diğer sosyal bilimler, sosyolojiye bilgi iletirler.⁵⁹

İstanbul grubuna metodoloji açısından baktığımızda da Durkheim-Gökalp çizgisinin sürdüğünü görüyoruz. Bilimsel bir araştırma yapılabilmesi için Ülken, üç koşul öne sürmektedir. Bunlar, objektiflik, gayri şahsilik ve tarafsızlıktır. Ülken’e göre toplumun en somut yanı, örf ve adetleridir. Bu nedenle toplumbilimci, araştırmasına örf ve adetlerden başlamalıdır. Örf ve adetler, toplumun düşünce, sanat, din, ahlak, hukuk ve ekonomik normlarını içermektedir. Örf ve adetler konusundaki araştırmalarda ise farklı yaklaşım ve teknikler, kendi deyimiyle metodlar kullanılır. İçtimai metodoloji olarak belirlediği bu yaklaşım ve teknikler, monografi ve istatistik tekniği ile tarihsel yaklaşımdır. Ülken’in bu konudaki düşünceleri şöyledir:⁶⁰

İçtimai monografi: bugünkü cemiyetlere ait münferit ve cüzi olgular veya zümrelerden başlayarak en geniş olgulara ve en geniş zümrelere doğru yükselmek üzere, içtima i anketleri tatbik etme yoludur.

İçtimai statistik: İçtimai olgular arasındaki birleşik değişimleri bulabilmek için onlar hakkında mümkün olduğu kadar yüksek rakamlar elde etmek yoludur. (...) İçtima i statistik ancak monografi içinde ve onunla birlikte ilerler ve monografinin aydınlatığı repercussionlardan faydalanarak hangi seriler arasında keyfi olmayan birleşik değişimlerin aranacağı görülebilir.

Tarihi metod: Bugünden geriye doğru bakış halinde en verimli yoldur. Monografi ve statistikte aydınlanan cemiyetlerin eski şekilleri hakkında tarihi monografiler yapılır. Bu bir nevi paleo-sociologie’dır. (...) Ayrıca tarihi görüş, sosyoloğun araştırmasında a priori görüşten kurtulmasını temine de hizmet eder.”

Ülken sosyal bilimlerin felsefi temele dayandırılmasının zorunlu olduğunu düşünmektedir: “(...) bilimsel bilgiyi felsefi bilgiye dayandırmak daha doğru olurdu. Aksi takdirde, analitik bir sonsuz ilmi önermeler serisi hiçbir temele

59 Kaçmazoğlu, a.g.e., s. 63.

60 Hamza Uygun ve İnan Özer, “Hilmi Ziya Ülken”, *Türk Toplum Bilimcileri I*, Emre Kongar (ed.), 3. bs., İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996, s. 180-181.

dayanmayan bir tautologie'den ibaret olacaktır." "(...)Felsefi refleksiyon ilmi araştırmaya mani olmak şöyle dursun onu meşrulaştıracaktır."⁶¹

Fındıkoğlu'na göre ise "içtimaiyat, içtimai hayatı muhtelif metotların yardımıyla tanımaya çalışmaktadır. Eski ve yeni içtimai doktrinler, hakikatte kullanılan sosyolojik metot farklarından doğmaktadır." "Fakat sosyoloji metotları her şeyden evvel, umumi metot teorisine bağlıdır. Umumi metodolojiyi görmeksizin, hususi metodolojiden -yani, mevzuumuz itibarıyla, sosyolojiye ait metodolojiden bahsetmek bir bakıma yanlış olurdu."⁶² Bu açıklamadan Fındıkoğlu'nun yöntem konusunu iki boyutta ele aldığı ortaya çıkmaktadır: 1. Umumi metodoloji, 2. Hususi metodoloji. Ona göre umumi metodoloji tüm bilimler için geçerli olurken hususi metodoloji ise her bilimin ayrıca kullandığı yöntem anlamına gelmektedir. Fındıkoğlu bu ayrıştırma ile yetinmeyecek, fakat pozitivist yaklaşımdan da uzaklaşmadan her bilimin kendi içinde birden fazla yönteminin de olduğunu ileri sürecektir.⁶³

DTCF'ndeki bilim adamlarının, Türk sosyolojisine yeni başlıklar kazandırmış ve bu sosyoloji disiplinlerini sistemli şekilde işlemiş olmaları, onları İstanbul'daki sosyologlardan ayıran en önemli faktördür.⁶⁴ Bu yeni disiplinler köy sosyolojisi, şehir ve endüstri sosyolojisi ile birlikte ekonomik sosyoloji ve gençliğin sorunlarıdır. İstanbul'daki bilim adamlarına gelince, onların görüşlerini tek bir kalıba sokmak zordur.⁶⁵ Onlar, materyalist ve determinist bilim anlayışı yanında milliyetçilik görüşünü taşıyanların duygularını da ihmal etmezler. Metafizik görüşlere karşı çıkılırken çok defa ve özellikle *Aşk Ahlakı* ile metafizik yapılır. Grubun en renkli kişisi sayılabilecek olan Ülken, Durkheim'den Le Play'e, Marx'a, Gurvitch ve daha pek çok düşünürü kadar birbirine taban tabana zıt görüşlerin izlerini taşır. Örneğin Durkheim ve Gökalp'ın pek çok görüşünü kabul etmekle birlikte Le Play okulunun yöntemlerinden ülkenin sorunlarını tanımada yararlanılacağını açıkça vurgular ve ilk doçent arkadaşı Kösemihal'i bu alana kanalize eder. İş organizasyonunu toplumsal ilişkilerde birinci etmen olarak kabul etmesi, evrime, determinizme, materyalizme olan inancı ile de marksizme eğilim gösterir. Felsefeye ve özellikle bilgi teorisine yakınlığı ile de tanınan Ülken, tüm bu özelliklerinin yanında özgün bir romancı ve ressamdır. Fındıkoğlu da felsefi eğilimleri ve Fransız etkisinin yanında özellikle Alman sosyolojisine yakınlığı ile tanınır. Sosyal siyaset anlayışını arkadaşı Orhan Tuna ile birlikte ülkemizde yerleştirmeye çalışmıştır.

61 Uygun ve Özer, "Hilmi Ziya Ülken", s. 132, 163.

62 Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *İçtimaiyat, Metodoloji Nazariyeleri*, 3. bs., İstanbul Ün. Hukuk Fak. Yay., İstanbul, 1950, c. III, s. 5-6.

63 Yaşar Sökmensüer, "Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu", *Türk Toplum Bilimcileri II*, Emre Kongar (ed.), 3. bs., İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996, s. 122-123.

64 Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 70-71.

65 Kaçmazoğlu, *a.g.e.*, s. 67-68.

Geleneksel sosyolojimiz içerisinde de özellikle felsefi konulara, Türk düşünce tarihine, hukuk sosyolojisine ve belirli bir sistem izlemeden daha pek çok konuyu ele alan bu sosyologlarımız, bunların yanında İslam felsefesi, din sosyolojisi, ekonomik düşünce tarihi, aile sosyolojisi, işçi sorunları ve sendikacılık, ırkçılık, halk edebiyatı ve halk ruhu, resim vb. başlıklar altında yazarlıklarını sürdürmüşlerdir. Fakat ele alınan konularda somut, güncel toplum çıkarları yerine, genellikle teorik-tarihi gelişimleri izlenmiştir.

D. 1946-1960 Dönemi

1950-1960 arasında Türkiye’de sosyal bilim çalışmaları açısından bir durgunluk dönemi yaşanmıştır. Bu durgunluğun nedenlerini şöyle açıklamak mümkündür: 1940’lı yıllarda yalnızca Ankara ve İstanbul Üniversitelerinde bulunan sosyoloji kürsülerinden Ankara’daki kürsünün kapatılması ve kürsü üyelerinin üniversiteden uzaklaştırılarak yargılanmaları sosyoloji dünyasında çok yönlü sonuçlar doğurmuştur. Sosyoloji kürsülerinden biri çalışma imkanını tamamen yitirirken, diğer kürsü de bu olaydan kendi hesabına gerekli dersleri çıkarmıştır. Bu sırada, Ankara Üniversitesi’nde sosyologlardan boşalan kadrolara asıl alanları sosyoloji olmayan kişiler atanmıştır.

Bu dönemde, akademik ve akademi-dışı aydın çevre ile siyasi iktidar arasındaki kopukluk ve bunun giderek Menderes iktidarının sonlarına doğru çatışmaya dönüşmesi, akademik çevredeki çalışmaların kısırlaşması ile paralel seyretmiştir. Özellikle 1950’lerden sonra, dünya çapında “merkez”in Türk toplumuna ilişkin artan ilgisi ve veri toplama eğilimi, ABD ile artan ilişkilerin akademik bağlamda da yoğunlaşması ile birlikte bazı toplumsal olgu analizleri gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bu dönemde Amerikan sosyal bilimlerinin metodolojisi ve etkin kurumlarına ilişkin çeviri ve aktarmalar yayınlanmıştır. Ancak yapılan araştırmaların gerek yöntem ve teknik kullanımı, gerek teorik temellerini belli hipotezler etrafında oluşturmak yönünden yetersiz kaldıkları söylenebilir.⁶⁶ Nitekim Kıray’a göre⁶⁷ de, “1955’lerden sonra, hem değişimin temposunun yavaşlaması hem de dış ülkelerde ve özellikle ABD sosyal ilim çevreleri ile temasların artması ve hem de dış çevrelerin bizim toplumumuz için bilgi toplama isteklerinin çoğalması vakıalara dönük sosyal bilimlere karşı tutumu değiştirmiştir. Amerikan sosyal bilimlerinin metodolojisi ve teorileri tercüme edilmiş ya da özetlenmiştir. Fakat bunlara benzer fiilen ele gelecek hacimde bir araştırmanın ortaya çıkması çok yavaş olmuştur.”

Döneme damgasını vuran konu köy sosyolojisidir. 1946-1960 dönemindeki sosyologların çoğunluğu köy sosyolojisiyle ilgili teorik ve pratik çalışmalar

66 İlyasoğlu, a.g.m., s. 2173.

67 Kıray, “Sosyal Değişme ve Sosyal Bilimler”, s. 10.

yapmış, hatta bazı sosyologlar, Selahaddin Demirkan örneğinde olduğu gibi, sadece bu konu ile ilgilenmişlerdir. Köy sosyolojisi ile ilgilenen diğer sosyologlar ise şunlardır: Cahit Tanyol, İbrahim Yasa, Mümtaz Turhan, Nermin Erdentuğ, C. Orhan Tütengil, H. Z. Ülken, N. Ş. Kösemihal, Tahsin Demiray. 1919'larda Sicience Sociale ekolü mensuplarınca başlatılıp 1930'lara kadar sürdürülen ve 1940'lı yıllarda özellikle Ankara ve İstanbul'daki sosyoloji bölümlerinin üstlendiği köy sosyolojisi çalışmaları, 1950'li yıllarda "altın dönemi"ni yaşamıştır.

1940'lı yıllarda sadece Niyazi Berkes'in *Bazı Ankara Köyleri Üzerine Bir Araştırma*, Behice Boran'ın *Toplumsal Yapı Araştırmaları* ile Selahaddin Demirkan'ın *Köy Nasıl Tetkik Olunur* adlı eserleri yayınlanırken, 1950'li yıllarda makale boyutunda onlarca monografi ve teorik makale ile birlikte birçok kitap yayınlanmıştır. Bunlar arasında İbrahim Yasa'nın *Hasanoğlan Köyü'nün İçtimai-İktisadi Yapısı* ile Mümtaz Turhan'ın *Kültür Değişmeleri* adlı eserlerine konu olan araştırmalar sayılabilir. Bu iki eser dışında 1950-1960 döneminde yayınlanan diğer köy sosyolojisi çalışmaları da şunlardır: İbrahim Yasa'nın *Sindel Köyü'nün Toplumsal ve Ekonomik Yapısı*, *Hasanoğlan: Socio-Economic Structure of a Turkish Village*; Nermin Erdentuğ'un *Sün Köyü'nün Etnolojik Tetkiki*, *Hal Köyü'nün Etnolojik Tetkiki* ve *A Study on Social Structure of Turkish Village*; Barbara ve George Helling'in *Rural Turkey* ile yine İbrahim Yasa'nın *Problems of Outlying Rural Administration in Turkey*.⁶⁸

Yazarlarının da belirttiğine göre, Antalya'nın *Karataş Köyü Monografisi*, Maurice Bures ile Ph. Robert'in köy monografileri için hazırladıkları bir plana göre yapılmıştır. Daha sonra yapılan monografik çalışmaların çoğunluğunda bu plan uygulanmıştır. Yani monografilerin çoğu M. Bures ile Ph. Robert'in hazırladıkları plana göre yapılmıştır.

*Sosyoloji Dergisi'*nde ve başka dergilerde yer alan çalışmalarda, konuya metot açısından yaklaşan incelemeler de bulunmaktadır. Bunların başında, Mümtaz Turhan'ın "Köy Tetkiklerinde Kullanılacak Metodlar Hakkında Bazı Düşünceler"⁶⁹ adlı makalesi gelmektedir. Turhan'la birlikte İ. Yasa, C. Tanyol ve N. Erdentuğ da araştırmalarındaki metodolojik yaklaşımlarını ortaya koymuşlardır.

Köy araştırmalarının çoğunluğu yapısalcı-işlevselci yaklaşımın ilkelerine göre yapılmıştır. Bu anlayışı yansıtan araştırmaların başında N. Erdentuğ'un 1950'li yıllarda Elazığ'da *Hal Köyünün Etnolojik Tetkiki* ile *Sün Köyünün Etnolojik Tetkiki* adlı çalışmaları gelmektedir. Erdentuğ'a göre bu metot, maddi ve manevi kültürü, birtakım kültür elemanları yığını olarak ele almamaktadır.

68 Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 123-124.

69 Mümtaz Turhan, "Köy Tetkiklerinde Kullanılacak Metodlar Hakkında Bazı Düşünceler", *İÜEF Sosyoloji Dergisi*, 1958, sy. 12, s. 98-103.

Kültür elemanlarının birbirlerine bağlı bir organizma teşkil ettiklerini kabul ederek bunların birbirleriyle ilişkilerini dikkate almaktadır.⁷⁰

1950-1960 döneminde Menderes hükümetlerinin uygulamaya soktuğu yeni kalkınma ve modernleşme projelerinin gündeme gelmesiyle birlikte sosyologlarca ele alınan konulardan biri de sanayi ve kalkınma sosyolojisi olmuştur. Bu konudaki çalışmalara imza atan sosyologlar ise yine Z. F. Fındıkoğlu ile Amiran Kurtkan'dır. Fındıkoğlu'nun bu konudaki yayınları: "İstanbul Küçük Sanayii Hakkında Yeni Araştırmalar", "Sınai Sosyolojisi ve İnsanlararası Münasebetler Teorisi", "Karabük ve Çalışma Sosyolojisi ile Alakalı Problemler" dir. Amiran Kurtkan'ın yayınları ise, "Türkiye'de Küçük Sanayiın Sosyolojik Ehemmiyeti", "Türkiye'de Sanayileşmeye Tesir Eden Sosyolojik Faktörler" dir.

1950-1960 döneminde sanayileşme konusunu ele alan sosyologlar göç olgusu ve belli ölçülerde bu olgunun ortaya çıkardığı şehirleşme konularına da değinmişlerdir. 1950-1960 dönemi sosyologlarının göç sosyolojisini gündeme getirmelerinin başlıca iki nedeni vardır: (a) özellikle Bulgaristan ve Yugoslavya'dan Türkiye'ye yönelik dış göçler, (b) ülkenin çeşitli bölgeleri arasındaki sosyo-ekonomik ve kültürel farklardan kaynaklanan iç göçler. 1950-1951 yıllarında yaklaşık 150.000 kadar Türk'ün Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçe zorlanmaları ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle Avrupa'da yaşanan göçmenler sorunu ile İsrail'in kurulması, dünyanın her yerinden İsrail'e yönelik göç dalgası, sosyolojiyi göç olgusuna yönelten başlıca etmenlerdir. 1950-1960 dönemi göç sosyolojisinin ve özellikle Bulgaristan göçlerinin öne çıkardığı sosyolog, ülkemizde, Oğuz Arı'dır. Dış göçler konusunda Oğuz Arı'nın yanı sıra Z. F. Fındıkoğlu ve Amiran Kurtkan; iç göçler konusunda ise H. Z. Ülken, C. O. Tütengil, C. Tanyol ve A. Kurtkan'ın çalışmalarından söz etmek mümkündür.⁷¹

E. 1960-1970 Dönemi

1960'ların başında Orta Doğu Teknik Üniversitesi ve Hacettepe Üniversitesinde de birer sosyoloji bölümü açılmıştır. Böylece kurumsal olarak sosyoloji diploması veren bölüm sayısı dörde çıkmıştır. Bununla birlikte 1960'larda Türkiye'de birbirine tamamen zıt iki büyük sosyoloji eğilimi bulunmaktadır: Bunlardan birincisi tarihe, ikincisi de mevcut olgulara ağırlık veren sosyoloji anlayışlarıdır. Yani 1960'lar Türkiye'deki bir yanda tarihsel verileri, diğer yanda yapısal-fonksiyonalist ve davranışsal özellikleri önemseyen iki büyük sosyoloji ekolü vardır. Tarihsel yaklaşıma sahip olan sosyologlar, Türkiye'nin tarihsel özelliklerini çeşitli açılardan ortaya koymaya, toplumsal yapımızı tarihsel boyutu ile açıklama ve çözümlemeye; yapısal-fonksiyonalistler ve davranışçılar

70 Nermin Erdentuğ, *Hal Köyünün Etnolojik Tetkiki*, 3. bs., Ankara, 1973.

71 Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 145-146.

ise, o an ortaya çıkan toplumsal yapı özelliklerini resmetmeye çalışmaktadırlar. O dönemde öne çıkan iki isim bulunmaktadır: İşlevselci sosyolog Mübeccel Belik Kıray, bu konudaki ünlü eseri *Ereğli, Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası* (1964) ve davranışçı sosyolog Şerif Mardin, eseri *Din ve İdeoloji* (1969). Bu iki yazarın 1960'lar boyunca ürettikleri bazı çalışmalar da bu bağlamda değerlendirilmelidir. Yine bu dönemde Türk Sosyal Bilimler Derneği tarafından yürütülen çalışmalara katılan veya benzer yaklaşımı benimseyen Oğuz Arı, Çiğdem Kağıtçıbaşı, Birsen Gökçe, Emre Kongar da çalışmaları ile dönemin önde gelen yapısal-işlevselcileri arasında yer almaktadır.⁷²

Yapısal-işlevselci sosyolojinin Türkiye'deki etkinlik sürecine geçmeden önce, metodoloji konusuna 1969'da bir kitap tahsis ederek eğilen bir sosyolog olarak bu noktada Tütengil'in *Sosyal İlimlerde Araştırma ve Metod*⁷³ adlı kitabına değinmek yerinde olur. Tütengil'e göre metodoloji, metod üzerine odaklaşan bir bilimdir. Metodoloji, metod konusunun teorik ve pratik boyutlarına açıklık getirir. Tütengil, metodoloji konusuna çalışmalarında pratik boyut açısından yaklaşmaktadır. Ona göre, öğretim alanında metodoloji konusu teorik boyutuyla ele alınmaktadır, pratik boyutu ihmal edilmektedir.⁷⁴

Tütengil'in yöntem anlayışı çoğulcudur. Ona göre "bir sosyoloji mensubunun gerçeği bulmaya çalışırken mevcut imkan ve verilere göre türlü metodlardan faydalanmak istemesi tabii karşılanmalıdır. Hareket noktaları ve dayandıkları temel görüşler ne kadar farklı olsa da "gerçeğin aranmasında" bütün metodlar birbirinin tamamlayıcısı ve yardımcısıdır. Bu bakımdan "sectaire" olmak, daha işin başında hataya düşmekle bir..." dir.⁷⁵ Bu satırlardan anlaşılacağı üzere Tütengil çoğulcu ve bütüncü bir yöntemi benimsemektedir. Tütengil'in bu çoğulcu yaklaşımı, katı pozitivistin tekçi yöntem anlayışına ve sistem oluşturma çabalarına karşı geliştirdiği eleştirilerden kaynaklanmaktadır. Ona göre "monist bütün sistemler gerçeği, bütün sosyal olayları açıklamakta yeterli değildir",⁷⁶ "tekçi görüşler tek taraf yönü ortaya korlar".⁷⁷

Tütengil'in çoğulcu nitelikteki metodoloji anlayışı, metodolojinin tarihsel gelişimini yansıtmaktadır. Kitabında Tütengil, Bacon, Descartes, Comte, Le Play, Marx ve Durkheim üzerinde durmuştur. Bu açıklamalarda her düşünün-

72 Kaçmazoğlu, a.g.e., s. 314.

73 Cavit Orhan Tütengil, *Sosyal İlimlerde Araştırma ve Metod*, İstanbul: İÜ İktisat Fakültesi Yay., 1969.

74 İbrahim Cılga, "Cavit Orhan Tütengil", *Türk Toplum Bilimcileri I*, Emre Kongar (ed.), 3. bs., İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996, s. 382.

75 Cılga, "Cavit Orhan Tütengil", s. 383.

76 Cılga, a.g.m., s. 384.

77 Aynı yerde.

rün sosyolojik yönden temel görüşleri, topluma bakışı ve bu görüş ve bakışına temel olan öğeler verildikten sonra her düşünürün metodolojik yaklaşımları özetlenmiştir. Zaten Tütengil, kendi çalışmalarında tarihsel gelişim içinde ortaya çıkmış olan her yaklaşımı kullanmak eğiliminde olmuştur.⁷⁸

Amerikan Sosyolojisinin Etkisi:

Yapısal-İşlevselci Sosyoloji

Amerikan sosyolojisinde o dönemde egemen olan yapısal-işlevselci anlayış, 1960'ların ortalarından itibaren ülkemizde kapsamlı saha araştırmalarının verilerini esas olan ve sosyal değişimin yönünü, boyutlarını, işleyiş mekanizmalarını çözümlenmeyi temel alan sosyologların etkinliğiyle kendini göstermeye başlamıştır. Sosyal değişim sürecinin ortaya çıkardığı özgün dinamikler ve mekanizmaların işleyişini saptamaya yönelik bu çalışmaları, bir anlamda 1940 kuşağının attığı tohumların yeşermesi sonucu olarak değerlendirmek⁷⁹ mümkündür.

1960'larda sosyolojiyi bütünüyle egemenliği altına alan yapısal-fonksiyonalizm diğer sosyoloji anlayışlarını ideolojik olmakla suçlamıştır. Bu dönemde, Marksist ve çeşitli sol eğilimli yazarlar toplumsal değişmeyi çatışma modelleri üzerine otururken, yapısal-fonksiyonelci sosyologlar uyum ve istikrar modellerine yönelmektedirler.⁸⁰ Girişte değindiğimiz gibi modeller ya da yaklaşımlar olarak adlandırılan bu teorik çerçeve çok çeşitli olabilir, ancak paradigma hâlen tektir: o da tabii ki pozitivist paradigmadır. 1965'te Sosyal Bilimler Bölümü Başkanlığı'na gelmesiyle birlikte Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde sosyoloji ve kentleşme eğitimi ve araştırmacılığının temellerini atan sosyolog Mübeccel Kiray'ın *Ereğli* araştırmasında şekillenen, sosyal değişimin ara mekanizmaları ve süreçlerini, "tampon kurumları" bir model içinde çözümlenmeye yönelik yaklaşım, bir dizi araştırmacıda da (İbrahim Yasa, İsmail Beşikçi) benzer yönelişlerin gelişmesine öncülük etmiştir. M. Kiray'a göre, sosyal bünyenin tam anlamıyla dönüşüme uğramayan boyutlarında, bir önceki yapının yerine getirdiği bazı fonksiyonlar açıkta kalmakta, yeni bünyenin bu fonksiyonları görece müesseseleri gelişinceye kadar, önce beliren müessese bu fonksiyonları üzerine almakta ve kendi bünyesine uydurmaktadır.⁸¹ Kiray'ın "tampon mekanizma" adını verdiği bu kurum, onun *Ereğli* araştırmasında tüccar, Çukurova araştırmasında aile ve işçilerle toprak sahipleri arasında aracılık yapan elçi, İ. Beşikçi'nin *Doğu'nun Düzeni* araştırmasında kaçakçılık, İ. Yasa'nın *Yirmi Beş*

78 Aynı yerde.

79 İlyasoğlu, a.g.m., s. 2174.

80 Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 302.

81 İlyasoğlu, a.g.m., s. 2174.

Yıl Sonra Hasanoğlan araştırmasında traktör ve biçer-döverlere sahip aileler grubudur.⁸²

Kıray Ereğli araştırmasında çatışmacı yaklaşımın karşısında yer alan uyumcu modeli benimseyerek Malinowski'nin işlevselci yöntemini izlemiştir. Bu çerçevede ona göre; "her sosyal yapı, bu yapıyı meydana getiren sosyal kurumların, insan ilişkilerinin ve bunların karşılıklı etkileşmelerinden doğan sosyal değerlerin birbirlerini karşılıklı olarak etkiledikleri bir bütündür." Ve bu bütün her zaman aynı olmayan bir hız ve tempoyla değişir. Dolayısıyla, "Ereğli'nin bugünkü sosyal yapısını, şehirleşme, sınılaşma oluşumları derecesi ve görelî fonksiyonel ilişkiler düzeni olarak incelemek, bu yapıyı, sosyal gelişme ve oluşumun belirli bir anında dinamik ve dengeli bir sistem halinde kavramamızı sağlar."⁸³

Görüldüğü gibi, Kıray sosyal gerçeğin işlevsel ilişkiler düzeni içinde ele alınmasını önermektedir. Genellikle Kıray'ın araştırmalarında toplum dengeli bir yapı içinde düşünülür. Her türlü değişme ve gelişme işlevsel ilişkiler düzeni içinde gerçekleşir. Buna karşılık çatışmacı modele göre işlevselci model sosyal değişmeyi kavramada yeterli değildir, çünkü işlevselci modelde, değişim ancak herhangi bir nedenle sistemin işleyişine ve bütünleşmesine artık yardımcı olmayan unsurların ortadan kaldırılmasıyla gerçekleşmektedir. Oysaki çatışmacı modelde değişim ve gelişim, üretim ilişkileri sonucu farklı çıkarları savunan grupların ya da sınıfların sistemi zorlamaları ve kendi lehlerine kurmaları ile gerçekleşmektedir.⁸⁴

Türk sosyolojisine en büyük katkılarından birisi de 1960'ların ortalarında kurulan Türk Sosyal Bilimler Derneği tarafından yapılmıştır. Bu dernek bir yandan İzmir kentinde ortak bir kentsel kesit araştırması düzenlerken, öte yandan da sosyal bilimlerde temel giriş kitapları yayımlamıştır.

İzmir araştırmasının koordinatörlüğünü derneğin kurucularından ve o zamanki başkanı olan Şerif Mardin yürütüyordu. Araştırmaların genel istatistik ve teknik desteği, büyük ölçüde Şefik Uysal tarafından sağlanmıştı. Genel hatları ile görüş ve düşünce alış-verişini ve veri toplamada birlikteliği sağlamaya yönelik bu işbirliği çerçevesinde Şerif Mardin, Mübeccel Kıray, Ruşen Keleş,

82 Oğuz Arı, "Türkiye'de Anket Metoduna Dayanan Sosyolojik Araştırmalar ve Uygulama Açısından Teori ve Kavramlar", *Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişimi*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yay., 1971, s. 136.

83 Mübeccel Kıray, *Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*, Ankara: DPT Yay., 1964, s. 15-16.

84 Orhan Türkoğlan, *Çağdaş Türk Sosyolojisi*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2003, s. 159-160. Çatışmacı modelden hareketle yapılmış araştırma örneklerinden Ahmet N. Yücekök'ün *Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı: 1946-1968* (Ankara: AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., 1971) ile Serim Timur'un *Türkiye'de Aile Yapısı* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yay., 1972) adlı araştırmalarının analizi için bkz. Türkoğlan, *a.g.e.*, s. 150-159 ve 172-195.

Cevat Geray, Oğuz Arı, Ergun Özbudun, Deniz Baykal, Mete Tunçay, Şefik Uysal, Çiğdem Kağıtçıbaşı tek tek ya da ortak araştırma projeleriyle bu geniş kapsamlı girişime katıldılar.

Bir bölümü çeşitli nedenlerle bitirilemeyen araştırmalar arasında, Mardin'in *Din ve İdeoloji*'si, Kağıtçıbaşı'nın *Sosyal Değişmenin Psikolojik Boyutları*, Arı'nın *İzmir'de Kitle Haberleşmesi*, Kıray'ın *Örgütlenmeyen Kent'i*, Keleş'in *İzmir Mahalleleri*, Kongar'ın *İzmir'de Kentsel Aile*'si, yalnızca sonuca ulaşmakla kalmayıp, Türk Sosyal Bilimler Derneği tarafından da yayımlanan çalışmalar olarak ortaya çıktı.

1966-1968 yılları arasında saha araştırmaları bölümü biten "İzmir projesi"ne ek olarak Türk Sosyal Bilimler Derneği, bir de "sosyal bilimlere giriş" dizisi yayınladı. *Güvenç'in İnsan ve Kültür*, Heper'in *Modernleşme ve Bürokrasi*, Kağıtçıbaşı'nın *İnsan ve İnsanlar*, Keleş'in *Kentbilim İlkeleri*, Kongar'ın *Sosyal Çalışmaya Giriş*, Mardin'in *İdeoloji*, Öncü'nün *Örgüt Sosyolojisi*, Özbudun'un *Siyasal Partiler* adlı kitapları bu seriden çıkan kuramsal giriş eserleridir. Görüldüğü gibi, sosyal bilimler alanı oldukça geniş tutulmuş ve pek çok, çağdaş ve yeni yaklaşıma yer verilmiştir.⁸⁵

Amerikan sosyolojisinin Türkiye'ye girişi 1940-1960 arası dönemdir. Ancak yapısal-işlevselci ve davranışçı sosyoloji ekollerinin varlığını tüm ağırlığı ile hissettirmesi 1960'lara rastlar. Bu dönemde, yapısal-işlevselcilik ve davranışçı ekoller, Amerika'da doktora yapan veya bu ekollerin etkisinde kalan sosyologlarca temsil edilmektedir. Olayın bir başka yanı ise, döneme egemen olan Anglo-Sakson bilim anlayışının sadece sosyologları değil, diğer sosyal bilimcileri de etkilemesidir.⁸⁶

Ergun'a göre bu grup içerisinde yer alan "kimi sosyologlar, toplumsal olay ve olguların nedenlerini anlamak ve açıklamakta karşılaştıkları yöntembilimsel yetersizlik ve ideolojik eğilimlerden dolayı, toplumsal olay ve olguların çözümlenmesini/açıklanmasını işlev kavramıyla yapmaya yöneldiler."⁸⁷

Ancak, Kıray'a göre, "ortaya çıkan eserlerde hem metodoloji hem teknikler henüz en usta şekilde kullanılamamaktadır. Birçok araştırma envanter biçimi bir veri yığını özelliği göstermekte, ya da çok vaka kullanmıyorsa son derece düzensiz, metotsuz tasvirler halinde kalmaktadır. Problem, hipotez, buna uygun teknik, verilerin analizi ile teori arasındaki ilişkiler hiç düşünülmeden, oldukça rastgele derlenmiş bilgilerin neşredildiği eserler elimize gelmektedir. Bu hali teşvik eden şartlar içerisinde tecrübesizlik, modelsizlik, tekniklere hâkim olmamak elbette önemlidir. Fakat bunlar kadar önemli olan bir başka yöne daha dikkati çekmek gerekir. Batı'da ve Amerika'da 'Area Studies/Bölge Araştır-

85 Kongar "Türkiye'de Toplumbilimin Gelişmesi", s. 17-18.

86 Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 303.

87 Doğan Ergun, *Yöntemi Bulmak*, İstanbul: Gerçek Yay., 1993, s. 42.

maları' diyebileceğimiz sadece bir memleket hakkında belirli yönlerde bilgi toplamağa yönelmiş hiçbir zaman bir hipotez endişesi olmayan, teknikler üzerinde durmayan bilgi toplama tarzı bizde sosyoloji çevrelerini olmasa da diğer sosyal bilim çevrelerimizi çok etkilemiştir. Böyle bilgilerin temel teorik bilim çalışmalarından mutlaka ayırt edilmesi gerekir. Genellikle dışarıda üniversite dışı bilimsel olmayan çevrelerin kullandığı bu cins bilgi ülkemizde de kalitesi düşük araştırmalara model olmaktadır.”⁸⁸

Tarihle Genişleyen Sosyoloji

Aynı yıllarda, Türkiye’de sosyoloji çalışmaları içinde, bir anlamda yapısal-işlevselci ve davranışçı sosyoloji ekollerinin yetersiz ve amacı fazla açık olmayan çalışmalarına tepki olarak ancak, daha da önemlisi yapısal-işlevselci ve davranışçı ekollerin ortaya koyamadığı soruları cevaplandırmak için bir grup sosyolog, iktisatçı ve siyaset bilimcinin tarihe yöneldiklerini ve toplumsal sorunları, açmazları tarihsel verilere dayanarak açıklama girişiminde buldukları görülmektedir.⁸⁹ Bu alanın öncüsü olarak Osmanlı toplum yapısı, Osmanlı-Türk toplumunda din ve ideoloji alanlarında Türkiye toplumunun kendine özgü dinamiklerini ve özellikle Türkiye’de toplumsal değişme süreci içinde sürekliliklerini koruyan toplumsal ve kültürel öğelerin kodifikasyonunu çözümlen Ş. Mardin, Osmanlı-Türk toplumunun güçlü dip akıntılarını sosyal bilim çerçevesinde açığa çıkarma yönünde önemli bir dizi çalışma ve yaklaşımın gelişmesinde etkin olmuş bir sosyolog olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı-Türk toplum yapısı içinde, gerek toplumsal tabakalaşma, gerek ideoloji ve dünya görüşü bağlamında, en temel ayrışmanın, bölünmenin “merkez ve çevre ekseninde geliştiğini ve modernleşme süreci içinde dahi bu ayrışmanın varlığını koruduğunu” tarihsel bir bakış açısı içinde irdelemeye yönelen Mardin, 70’lerin başında bir yeni üniversitede, Boğaziçi Üniversitesi’nde sosyoloji ve sosyal bilim eğitiminin yerleşmesinde öncülük etmiştir.⁹⁰

1960 sonrası dönemin önemli son sosyolojik ortak çalışma projesi, Türk Sosyal Bilimler Derneği ile Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü’nün ortaklaşa düzenledikleri ve sonradan kitap olarak yayımlanan “Türkiye’de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi” semineriydi. Bu seminerde ele alınan konular, toplumsal değişme, sosyoloji ve sosyal-psikolojide araştırmalar, siyasal bilimlerde araştırmalar, sosyal ve kültürel antropolojide araştırmalar, alan araştırmalarında metodoloji, kuram ve kavram ilişkileri, araştırma teknikleri, araştırma sonuçlarının kullanılması ve Türkiye’de araştırma sorunlarıydı. Bu sorunları ele alan bildiri sahipleri arasında, Kıray’dan Kösemihal’e, Saran’dan Arı’ya ve Mar-

88 Kıray, “Sosyal Değişme ve Sosyal Bilimler”, s. 10.

89 Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 304.

90 İlyasoğlu, a.g.m., s. 2174.

din'e, Tunaya'dan Payaslıoğlu'na dek Türkiye'nin hemen hemen bütün üniversitelerinden temsilciler vardı.⁹¹

F. 1970 Sonrası Dönem

Bugüne kadar, sosyolojideki hemen her serpilişin ardından bir sınırlama gelmiştir. Henüz emekleme çağındaki olan Türk sosyolojisi bu dalgalanmalardan son derece etkilenmiş ve gelişmesi önemli ölçüde durdurulmuştur. Aslında, her serpilmenin ardından bir sınırlamanın gelmesi, sosyolojinin henüz güçlenmemiş olmasıyla da yakından ilgilidir. Bir avuç bilim adamı tarafından yürütülen bir bilimsel çaba, elbette, siyasal dalgalanmaların etkilerine açık olacaktır. 1970'den sonraki dönem de böyle olmuştur. Henüz çocukluk çağını yaşayan Türk sosyolojisi bir kez daha, hiç de sorumlu olmadığı halde, 1971 yılında Türkiye'deki siyasal karışıklığın kurbanı oldu. Fakat artık gerek sosyologların, gerekse sosyolojinin önemini ve gereğini kavrayan eğitim kurumlarının sayısı, kritik noktayı aşmıştı. Bu nedenle, 1947 Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sosyoloji kürsüsü hocalarının tasfiyesinden sonrakine benzer bir kuraklık görülmedi. Bunun bir nedeni de, hiç kuşkusuz, hemen iki yıl gibi kısa bir zaman sonra, siyasal düzenin "normal"e dönmesiydi. Yine de 1971 olayının etkileri Türk sosyolojisinde kendini gösterdi. Örneğin Ankara'daki sosyologların önemli bir bölümü ya dışarı ya da İstanbul'a göçtü. Böylece İstanbul'da yeni bir sosyoloji merkezi doğdu: Boğaziçi Üniversitesi, Siyasal Bilgiler'den ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nden ayrılanların bir araya geldikleri önemli bir kurum oldu.⁹²

1965'te başlayan Amerikan sosyolojisinin etkisi 1980'lere kadar Türk sosyolojisi üzerinde tamamen hissedilmiştir. Kaçmazoğlu'na göre, "bir başka açıdan marksizmle süslenen bir Amerikan sosyolojisinden de söz etmemiz mümkündür. Bu etkinin tüm boyutları ile kendisini göstermesi, alana hâkim olması; geleneksel üniversitelerin yanında Amerikan üniversiteleri örnek alınarak kurulan ODTÜ, Hacettepe Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi ve bu üniversitelerde kurulan sosyoloji bölümlerinin büyük payı vardır."⁹³

Her ne kadar bu dönemin görece kısırlığında söz edilse de bu dönemde kalem almış metodoloji alanında gerçekleştirilen çalışmalar içerisinde Doğan Ergun'un *Sosyoloji ve Tarih* (1973), İbrahim Armağan'ın *Bilgi ve Toplum* (1975), Orhan Türkdoğan'ın *Çağdaş Türk Sosyolojisi* (1977) adlı eserler batılı metodologların tartışmalarını Türk okurlarına tanıtan, bilimsel araştırma süre-

91 Kongar, "Türkiye'de Toplum Biliminin Gelişmesi", s. 18.

92 Kongar, "Türkiye'de Toplum Biliminin Gelişmesi", s. 19-20.

93 Bayram Kaçmazoğlu, "Türk Sosyolojisinin Bugünkü Durumu Üzerine", 75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji, İsmail Coşkun (haz.), İstanbul: Bağlam Yay., 1991, s. 146.

cinin bilimsel araştırma kuralları topluluğu olmaktan çıkartılıp, epistemolojik ve kuramsal yaklaşımlar, aklın işleyiş kuralları, akıl yürütme tarzları ile bağlantılı bir süreç olarak görülmesi gereğini gözler önüne seren çalışmalardır. Ayrıca doğrudan araştırmanın uygulamasına yönelik metodoloji kitabı olarak Saim Kaptan'ın *Bilimsel Araştırma Teknikleri* (1973) ve Yakut Irmak ve Muzaffer Sencer'in *Toplumsal Araştırmalarda Yöntembilim* (1978) bu dönemde yayımlanmıştır. Aynı biçimde Ü. Oskay'ın Duverger'den *Sosyal Bilimlere Giriş* (1973) çevirisi de bu dönemde gerçekleşmiştir.

II. Pozitivizme Karşı Başkaldırı

Türk sosyolojisinde 1960'lerden sonra Amerikan yapısal-işlevselci ve davranışçı akımın etkisi her ne kadar yeni bir açılımı ifade ediyorsa da bu aynı zamanda paradigmatik bir yön değiştirmeyi göstermez. Zira Amerikan sosyolojisinde XX. yüzyılın ortalarına kadar hâkimiyetini sürdüren bu davranışçı ekol aslında neo-pozitivist bir bilim anlayışına sahiptir. Bu ekol bulguları vurgulayan kalitatif çalışmaları ve pragmatizm çerçevesindeki tercihleri ile natüralistik bilim anlayışının sosyal bilimlerdeki devamı olmuştur. Bu nedenle insan davranışlarını sayılarla ifade edebilmek için sosyometrik ölçeklerle başlayan çalışmalar, daha sonra sosyal psikoloji alanında davranış ölçekleri ile devam etmiştir. Ayrıca ölçeklerin ve diğer istatistik analizlere imkan veren soru biçimlerinin anket tekniği olarak kullanıldığı survey metodu, sosyolojide kalitatif anlayışın simgesi olmuştur.⁹⁴

Anti-pozitivist yaklaşımın temelleri Almanya'da daha Weber'in yaşadığı dönemde Windelband, Rickert, Dilthey gibi filozofların estirdiği entelektüel ortamda atılmıştır. Tinsel bilimleri doğa bilimlerinden ayıran Dilthey, tinsel bilimlerin doğal bilimlerin kavramlarını kullanamayacağını, onların ancak 'bi-reysel' ve 'tip' kavramlarını kullanabileceklerini belirtmiştir. Weber'in de Dilthey'den 'yorumlama' ve 'tip' kavramlarını alması, ondan ne kadar etkilendiğinin ifadesidir.⁹⁵ Alman düşüncesi o zamandan beridir "nedensel açıklama ile yorumlayıcı anlama; tekrarlanabilir ve kendine özgü, insani olmayan fiziki dünyanın bilimi ile zihin dünyasının bilimi arasında kesin sınırlar çizmişti."⁹⁶

Bu anti-pozitivist yaklaşımın örneklerine Amerikan sosyolojisinde de rastlamak mümkündür. Sorokin pozitivist paradigmanın en güçlü olduğu dönemlerde natüralist anlayışı ve bu çerçevede yapılan çalışmaları keskin bir şekilde

94 Beylü Dikeçligil, "Batı'da Değişen Bilim Anlayışı ve Türkiye'de Sosyal Araştırmalar", *Sosyolojide Son Gelişmeler ve Türkiye'deki Etkileri*, Mehmet Tezcan ve Nilgün Çelebi (haz.), Ankara: Unesco Türkiye Komisyonu Yay., 1993, s. 50.

95 Aytül Kasapoğlu, "Sosyolojide Hermeneutik Uygulamaları", *Felsefe Dünyası*, 1992, sy. 5, s. 62.

96 Dikeçligil, "Batı'da Değişen Bilim Anlayışı ve Türkiye'de Sosyal Araştırmalar", s. 50.

eleştirmiştir. Sorokin, Zimmerman ve kısmen Chicago ekolü -daha sonra sembolik etkileşimciler- sosyal bilimlerin doğa bilimlerine benzeme çabasını eleştirerek sosyo-kültürel realiteye uygun yaklaşımlar geliştirdiler. Teorik yaklaşımı farklı olmakla birlikte C. Wright Mills'i bu bağlamda zikretmek gerekir.⁹⁷

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle Almanya içinde Kantçı çizgideki yazarlarla başlayan pozitivistlere karşı çıkış böylelikle yayılmış, önce pozitivism sadece ve sadece teknik-rasyonel bilginin gelişimine yol açtığı gerekçesiyle Frankfurt okulu olarak bilinen eleştirel kuramcılarının, sonra "yeterli bir epistemolojik paradigma oluşturamadığı" gerekçesiyle konvensiyonalistlerin, en sonra da insani değerlerin yozlaşmasını teşvik ettiği gerekçesiyle modernite eleştiricilerinin başlıca hedef odaklarından biri haline gelmiştir.⁹⁸

Modern toplumun birçok alanını etkileyen ve dünyaya yeni bir gözlükle bakmamız gerektiğini savunan bu pozitivism ötesi paradigma (aynı ölçüde de modern ötesi, endüstriyel ötesi, kapitalizm ötesi, görgülcülük ötesi paradigmalar) aşağıdaki nitelikleri göstermektedir:⁹⁹

1. Gerçeklik karmaşıktır. Değişkenlik, çeşitlilik ve karşılıklı etkileşim bütün sistem ve olguların doğal özelliğidir. Her sistem kendine özgü birtakım özellikler gösterir.
2. Heterarşi düzendir. Sistemler, hiyerarşik ve piramitsel değil, aksine önceden kestirilemez karşılıklı sınırlılık, etkileşim ve hareketlerle bilinen heterarşik düzenlerdir.
3. Evren holografiktir. Evren, bileşenlerinin ayrıştırılıp tekrar tersi bir süreçle yerlerine yerleştirildiği mekanik bir yapı olarak anlaşılabilir. "Her şey" birbiri ile ilintilidir, her parça bütünü bilmesini taşır.
4. Gelecek ve yön belirsizdir. Olasılıklar bilinebilir, ancak kesin sonuçlar kestirilemez. Geleceğin belirsizliği doğanın koşuludur.
5. İlişkiler doğrusal (linear) değildir ve karşılıklı nedensellik vardır. Bir sistemin parçaları arasındaki ilişkilerin yönü tam kestirilemez. Örneğin, A'nın B'ye neden olması yerine belki A ve B karşılıklı etkileşerek birlikte evrimleşir ve değişirler.
6. Değişim morfojenetiktir. Düzen düzensizlikten doğabilir. Sistemler, nicel değişimlerden çok nitel değişim yansıtacak şekilde çeşitlilik, açıklık, karmaşıklık, karşılıklı nedensellik ve belirsizlik gösterirler.
7. Gözlemci belirli bir perspektife sahip katılımcıdır. Gözlemci gözlenenenden soyutlanmış ve uzak değildir. Nesnellik diye bir şey yoktur, fakat perspektif vardır. Perspektif belli bir açı ve uzaklıktan bir görüş anlamına ge-

97 Dikeçli, a.g.m., s. 51.

98 Nilgün Çelebi, *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*, Ankara: Anı Yay., 2001, s. 169-170.

99 Yıldırım ve Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, s. 7-8.

lir. Yani nereden baktığımız, ne gördüğümüzü de etkiler. Tek başına hiçbir yaklaşım ya da yöntem bütüncül bir anlayış ortaya koyamaz. Herhangi bir olguya ilişkin bütüncül anlayış ancak çoklu perspektifler yoluyla elde edilebilir.

Yorumlayıcı/anlayıcı/hümanistik paradigma olarak adlandırılan bu yaklaşım doğrultusunda sosyal bilimler artık doğa bilimlerinin kavramları ve yöntemleri yanında, kendi doğasına özgü kavramlar ve araştırma yöntemleri bulmaya başlamıştır. Katılımcı gözlem, derinlemesine mülakat, örnek olay, hayat hikâyesi gibi daha fazla zaman ve emek isteyen veri toplama teknikleri bu anti-natüralist yaklaşımın metodunda temel taşlardır. Gittikçe artan bir şekilde sosyal bilimciler nitel çalışmalara yönelmekte ve bu süreçte “nesnellikten” çok “perspektifi” ön plana çıkarmaktadır.

G. 1980’li ve 1990’lı Yıllar

1980’li yılların ayırt edici özelliği, Türkiye’de sosyolojinin bu yıllarda kurumsallaşmasını tamamlaması, Türk sosyologlarının 1910-1940-1960’lı yıllarda olduğu gibi artık her alanda kalem oynatmaması ve sosyoloji bölümlerinin hızlı bir artış kaydederek ülkenin her yanına yayılmasıdır.¹⁰⁰ Böylece sosyolojinin Türkiye’de daha önce başlatmış olduğu ve Bahattin Akşit’in “Bölmelenmişlikten Farklılaşma ve Çeşitlenmeye”¹⁰¹ adını verdiği, disiplinler arası ayırım ve kurumsallaşma olayı bu dönemde büyük ölçüde gerçekleşmiştir. Ancak bu kurumsallaşma ve bölümlerin ayrılığı aynı zamanda bölünmüşlüğe de neden olmuştur. Bu bölmelenme sadece Türk sosyolojisinin kuşakları arasında değil, bazen aynı zamanda yaşayan sosyologlar arasında, bölümler arasında, bazen da bölümdeki kuşaklar arasında olmaktadır.¹⁰² Bu da çalışmaların dağılık, hatıta çoğunlukla birbirinden neredeyse habersiz yığınlar olarak ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur.

Ancak farklılaşma, sosyolojinin alt alanlarındaki, bilim dallarındaki uzmanlaşma ile ilgilidir; çeşitlenme ise bir araştırma alanında birden fazla kuram ve yöntemin var olması, etkileşmesi, tartışılması, alternatif ve karşı hipotezlerin üretilebilir olmasıyla ilgilidir. Dolayısıyla Akşit¹⁰³ Türkiye’de sosyolojideki kuramsal, yöntemsel ve araşırma pratiği çeşitlemesinin hiçbir başka sosyal bilimde ortaya çıkmadığını ileri sürmektedir. Ona göre eğer bir bilimin gelişebil-

100 Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 328.

101 Bahattin Akşit “Türkiye’de Sosyoloji Araştırmaları: Bölmelenmişlikten Farklılaşma ve Çeşitlenmeye” *Türkiye’de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*, Sevil Atauz (ed.) Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, 1986.

102 Akşit, a.g.m., s. 196.

103 Bahattin Akşit, “Sosyoloji”, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Bilim “Sosyal Bilimler”*, Ankara: TÜBA, 1997, s. 8-9.

mesi için tek bir paradigmanın hakim olması gerekiyorsa bu iyiye işaret değildir; ancak bir bilimin gelişebilmesi için kuramsal, yöntemsel ve araşıırma pratiği çeşitlenmesinin olması gerekiyorsa sosyolojideki durum umut vericidir.

Ancak bu umut verici durumun sürecine baktığımızda bu çeşitlenmenin hiç de kolay gerçekleşmediğini görmek mümkündür. Bunun en bariz göstergesi yukarıda anlatılan anti-pozitivist hümanistik yaklaşım biçiminin Batı'da ortaya çıktıktan uzun bir süre sonra ne yazık ki Türkiye'ye ancak 1980'lerden sonra girmeye başlamasıdır. İlk Weber çevirisi 1985 yılında yayımlanmıştır. Weber çevirisi bu kadar geç olmakla birlikte Weber'e kısmen dayanan çalışmalarıyla Sabri F. Ülgener ve Şerif Mardin gibi sosyal bilimcileri hatırlamak mümkündür. Bununla birlikte 1990 yılına kadar Türkiye'de yapılmış hiçbir sosyolojik incelemenin kavramsal çerçevesinde, sembolik etkileşimciliğin ve etnometodolojik çalışmanın hiçbir kavramı kullanılmamıştır. Türkçe sosyoloji literatürüne 'Rasyonel Seçim Teorisi' ifadesi ancak 1998 yılında bir yüksek lisans tezi ile girmiştir. Bu örnekler Türkiyeli sosyologların yabancı literatürü izlediklerini değil fakat yabancı literatür karşısında nasıl seçici olduklarını göstermektedir¹⁰⁴ ve aynı zamanda pozitivistizmin Türkiye'deki gücünü de göstermektedir. Türk sosyoloji tarihinde özellikle metodolojik değişmeler söz konusu olduğunda, aslında, 1980 öncesi dönem ve 1980 sonrası dönemde baskın bilim anlayışının pozitivist paradigma olduğu saptaması¹⁰⁵ önemlidir.

Ülkemizde bilimin niteliği ve bilim anlayışındaki değişmelerle ilgili eserlere bakıldığında, bunların 1980'den sonra yavaş yavaş ancak giderek artan sayıda yayınlanmakta olduğu görülebilir. Popper, Kuhn, Feyerabend, Lakatos gibi çağımızın ünlü bilim felsefecilerinin eserleri kadar, bu alanda önemli sayılan diğer bazı eserler de Türkçe'ye kazandırılmıştır. Pozitivistizmin dışında epistemolojilerin de bulunduğu uyarısının gerçekten son derece önemli bir uyarı olduğunu Türk okuruna gösteren çalışma, kaleme alındığından 20 yıl sonra Türkçeye çevrilen T. Kuhn'un *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* (1982) adlı eseridir.¹⁰⁶ Batı'da tartışmalar o kadar geniş çaplı boyutlara ulaşmıştır ki, artık Türk bilim adamları bu tartışmayı görmezlikten gelmeyi sürdüremez duruma gelmişlerdir. Bu arada çevirilere oranla daha az sayıda ama önemli başlangıçlar olan birtakım telif eserlerin de yayınlandığı görülmektedir. Dikeçligil'in verdiği bilgiye göre, 1980'den bu yana bu tür kitapların sayısı 60 civarındadır ve büyük bir kısmı 1988-1992 arasında düşünce dünyamıza kazandırılmıştır.¹⁰⁷

1980'den sonra yöntem ve araştırma teknikleri konusunda telif eserlerin sayıca artmalarına karşın bilimsel düşünme metotlarına ilişkin konuları da ele

104 Çelebi, *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*, s. 4.

105 Gökhan V. Köktürk, "Türk Sosyolojisinde Metodolojik Değişmeler: 1980-2003", Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2005, s. 185.

106 Çelebi, *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*, s. 170.

107 Dikeçligil, "Batı'da Değişen Bilim Anlayışı ve Türkiye'de Sosyal Araştırmalar", s. 53.

alan telif eser sayısı sadece üçtür. Bunlar Amiran Kutkan Bilgiseven'in *Sosyal İlimler Metodolojisi* (1982), İbrahim Armağan'ın *Yöntembilim I ve II* (1983), Orhan Türkoğan'ın *Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi* (1989)'dir. Bunların dışında Muzaffer Sencer'in *Toplumbilimlerinde Yöntem* (3. bs., 1989), Baykan Sezer'in *Sosyolojide Yöntem Tartışmaları* (İstanbul: Sümer Kitabevi, 1993), Birsen Gökçe'nin *Toplumsal Bilimlerde Araştırma* (1988), Sami Güven'in *Toplumbiliminde Araştırma Yöntemleri* (2001), Elif Kuş'un, *Nitel-Nicel Araştırma Teknikleri* (2003), Ali Yıldırım ve Hasan şimşek'in *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (1999) ile Belkis Kümbetoğlu'nun *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma* (2005) dile getirmeye değer çalışmalardan bazılarıdır.

Köktürk'ün, 1980 sonrasında yayımlanmış 36 yöntem ve araştırma teknikleri kitabı üzerinde yaptığı doktora çalışmasına göre¹⁰⁸ bu kitapları, araştırma mantığı, araştırma tasarlanması, uygulanması, verilerin analizi ve sonuçların yorumlanmasına yönelik, gerek yapılan tanımlamalar gerekse örnekler gibi birtakım ayırt edici noktalara bakılarak pozitivist, yorumsamacı ve bütüncü olarak tasniflemek mümkündür. Sosyoloji alanında kaleme alınmış 10 kitabın da dahil olduğu bu sosyal bilimlerde yöntem ve araştırma teknikleri kitapları paradigma farklılığını ya da en azından pozitivist ve yorumsamacı paradigmaların temel yaklaşımları açısından farklılığını ele alıp almadıklarına göre incelendiğinde karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır: Gökçe,¹⁰⁹ Sencer,¹¹⁰ Aziz,¹¹¹ Gökçe,¹¹² Cebeci,¹¹³ Kaptan,¹¹⁴ Erdoğan,¹¹⁵ Dinler,¹¹⁶ Güven,¹¹⁷ Arseven,¹¹⁸ Arlı ve Nazik,¹¹⁹ Yozgat,¹²⁰ Çömlekçi,¹²¹ Karasar,¹²² Bulduk,¹²³ Özdamar¹²⁴ ve

108 Köktürk, "Türk Sosyolojisinde Metodolojik Değişmeler: 1980-2003", s. 96-100.

109 Birsen Gökçe, *Toplumsal Bilimlerde Araştırma*, Ankara: Savaş Yay., 1988 [3. bs., 1999].

110 Muzaffer Sencer, *Toplumbilimlerinde Yöntem*, İstanbul: Beta Yay., 1989.

111 Aysel Aziz, *Araştırma Yöntemleri Teknikleri ve İletişim*, Ankara: AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Basın Yayın Yüksekokulu Basımevi, 1990.

112 Orhan Gökçe, *İçerik Çözümlemesi*, Eskişehir: Turkuaz Yay., 1994.

113 Suat Cebeci, *Bilimsel Araştırma ve Yazma Teknikleri*, İstanbul: Alfa Yay., 1997.

114 Saim Kaptan, *Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri*, Ankara: Tekişik Yay., 1998.

115 İrfan Erdoğan, *Araştırma Dizaynı ve İstatistik Yöntemleri*, Ankara: Emel matbaası, 1998.

116 Zeynel Dinler, *Bilimsel Araştırma ve İnternete Bağlı Bilgi Merkezleri*, Bursa: Ekin Kitabevi, 2000.

117 Sami Güven, *Toplumbiliminde Araştırma Yöntemleri*, Bursa: Ezgi Kitabevi, 2001.

118 D. Ali Arseven, *Alan Araştırma Yöntemi*, Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2001.

119 Mine Arlı ve M. H. Nazik, *Bilimsel Araştırmaya Giriş*, Ankara: Gazi Kitabevi, 2001.

120 Fazıl Yozgat, *Bilimsel Araştırma Metodları*, Ankara: Yargı Yay., 2001.

121 Necla Çömlekçi, *Bilimsel Araştırma Yöntemi ve İstatistiksel Anlamlılık Sinamaları*, Eskişehir: Bilim Teknik Yay., 2001.

122 Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Nobel Y., 2002.

123 Sevda Bulduk, *Psikolojide Deneysel Araştırma Yöntemleri*, İstanbul: Çantay Kitabevi, 2003.

124 Kazım Özdamar, *Modern Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Eskişehir: Kaan Kitabevi, 2003.

Baş'ın¹²⁵ kitaplarında böyle bir paradigma ayrımı söz konusu değildir. Aynı zamanda bu kitapların tümünün pozitivist paradigmanın bilim anlayışı çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Bu kitaplarda ve yazarların ortaya koydukları görüşlerinde, insan anlayışında insanın içinde yaşadığı dünyaya ve diğer varlıklara hakim olma, onları kontrol etme ihtiyacını duyduğu, toplumbilimlerinin pozitif olduğu, bilim sözcüğünden genellikle pozitif bilimsel işleyiş sürecinin anlaşıldığı, bilimin ve araştırmanın özelliklerinin nesnellik, açık-seçklik, birikimlilik, gerçekleştirilebilirlik, genelleycilik olduğu, bilimin konusunun gözlemlenebilir ve deneysel olduğu, genellikle bilimin verilerinin nicel veriler olduğu, bilimin amacının neden-sonuç ilişkileri içinde kanunlar ortaya koymak olduğu, bütün bilimsel çalışmaların ayrıntılı şekilde yazılması ve rapor edilmesi gerektiği, anlama yerine açıklama ve sorunlara çözüm bulmanın önemli olduğu ve bütün bilimsel çalışmaların benzer aşamalarla gerçekleştiği, özellikle istatistiğin önkoşul olduğu, bütün bilimlerin yönteminin pozitif bilimlerin yöntemi olduğu, bunun da bilimsel yöntem olduğu görüşlerini paylaşmaktadırlar. Armağan,¹²⁶ Arkan,¹²⁷ Balcı,¹²⁸ Gürsakal,¹²⁹ Kuş,¹³⁰ Ekiz¹³¹ ve Saray¹³² pozitivist paradigma-yorumsamacı paradigma veya pozitivism-postpozitivism ayrımını yapmış ve pozitivist paradigma içinde değerlendirilebilecek bilim insanlarıdır. Bunun yanında Armağan¹³³ tutucu ve ilerici bilim anlayışlarının ayrımından söz etmekte, tutucu bilim anlayışını dinsel, ilerici bilim anlayışını da bilimsel olarak nitelendirmektedir. İlerici bilim anlayışı matematiksel yaklaşımı temel almaktadır, bu yönüyle Armağan'ın sözünü etmiş olduğu ilerici yaklaşım pozitivist bilim anlayışına karşılık gelmektedir.

Yıldırım ve Şimşek¹³⁴ pozitivist ve yorumsamacı bilim anlayışlarını karşılaştırmada evren, gerçeklik gibi temel referans noktalarına değinmiş, pozitivist paradigmayı düşüştteki, yorumsamacı paradigmayı ise yükseliştteki paradigma olarak nitelendirmişlerdir. Kuş¹³⁵ pozitivist ve yorumsamacı paradigma ayrımını ontolojik ve epistemolojik temelleri üzerinden ele almıştır. Arkan¹³⁶ ise

125 Türker Baş, *Anket*, Seçkin Yay., 2003.

126 İbrahim Armağan, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri – Yöntembilim 2*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, 1983.

127 Rauf Arkan, *Araştırma Teknikleri ve Rapor Yazma*, Ankara: Gazi Kitabevi, 2000.

128 Ali Balcı, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem Teknik ve İlkeleri*, Ankara: Pagem Yay., 2001.

129 Nemci Gürsakal, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Bursa: Vipaş Yay., 2001.

130 Elif Kuş, *Nitel-Nicel Araştırma Teknikleri*, Ankara: Anı Yay., 2003.

131 Durmuş Ekiz, *Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metodlarına Giriş*, Ankara: Anı Yay., 2003.

132 Mehmet Saray, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri El Kitabı*, İstanbul: Çantay Kitabevi, 2003.

133 İbrahim Armağan, *Bilimsel Yöntem – Yöntembilim 1*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, 1983.

134 Yıldırım ve Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*.

135 Kuş, *Nitel-Nicel Araştırma Teknikleri*.

136 Arkan, *Araştırma Teknikleri ve Rapor Yazma*.

pozitivist ve yorumsamacı paradigmların ayırımı evren, gerçeklik anlayışı gibi temel referans noktalarında ele almıştır.

Bilgiseven,¹³⁷ Türkdöğän,¹³⁸ Altunışık ve diğlerleri¹³⁹ ve İslamođlu¹⁴⁰ kitaplarında pozitivist paradigma-yorumsamacı paradigma ayırımı yapmış ve çok-boyutlu paradigma içinde görüşlerini ileri sürmüşlerdir. Tütengil¹⁴¹ ve Arslantürk'ün¹⁴² eserleri bilim anlayışı ya da paradigma ayırımı yapmamış ve çok-boyutlu paradigma içinde değlerlendirilecek kitaplardır. Bilgiseven çok-boyutlu paradigma çerçevesinde yöntemler arası (nitel ve nicel) işbirliğinin gereği ve ihtiyacını belirtmektedir. Aynı biçimde Türkdöğän, pozitivist paradigmanın eleştirileri yönünde yorumsamacı paradigmanın da ele alınması ve yöntemlerin bir arada kullanılması gereğini vurgulamaktadır. Altunışık ve diğlerleri de pozitivism ve yorumsamacı paradigma ayırımına hem araştırma stratejisinin belirlenmesi, hem de nitel ve nicel yöntemlerin kullanılması bağlamında ayrıntılı bir şekilde değinmişlerdir. Eserlerinde özellikle sosyal bilimler alanında birden fazla paradigmanın kullanılması gereğinin altı çizilmektedir.

Doğrudan yöntem ve araştırma teknikleri kitaplarının dışında yazılar kaleme alarak bilim anlayışlarını okurlarıyla paylaşan bilim insanları da söz konusudur. Bu çerçevede pozitivistlere karşı mücadelesini *Epistemik Cemaat* (1992) adlı eseriyle başlatıp bir yayınevi kurarak anti-pozitivist / hümanistik / anlamacı / yorumlayıcı sosyolojinin Türkiye'de gelişmesi için telif ve çeviri eserler yayımlayan Hüsametin Arslan'ın çabaları da bu çerçevede anılmaya değerdır.

Değişik tarihlerde metodoloji üzerine kaleme aldığı makalelerinde pozitivismin eleştirisine katılmış bir sosyoloğumuz da Nilgün Çelebi'dir. Sosyolojik çalışmalara anti-pozitivist anlayıcı sosyolojinin etkisinin –Yeni Kantçıların görüşlerinin felsefe bölümlerinde biliniyor olmasına rağmen- görülmeyişini şöyle açıklamaktadır: “bunun arkasında yatan etkenler arasında bilimi pozitivist epistemolojiyle özdeşleştirmenin, dolayısıyla pozitivist olmayan bilim anlayışını bilimsellik-dışı olarak görmenin, bilimi felsefe içinde farklı yaklaşımlara göre eleştirmenin pozitivist bilim anlayışını değil fakat bilimi eleştirmek olarak değlerlendirilebileceği düşüncesinin, çağdaş egemen bilim paradigmasına karşı çıkmak gibi yorumlanabileceği sanısının, çağdaş dünyayı problematikler dünyası olarak değil hatta çağdaş dünyanın gücünü bu problematiklerin varlığından ve tartışılmasından aldığı değil de, tüm soruların cevaplarının verilmiş olduğu bir dünya olarak algılamanın bulunduğu ileri sürülebilir.”¹⁴³

137 Amiran Kurktan Bilgiseven, *Sosyal İlimler Metodolojisi*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1982.

138 Orhan Türkdöğän, *Bilimsel Araştırma Metodolojisi*, İstanbul: Timaş Yay., 2000.

139 R. Altunışık R. Coşkun, E. Yıldırım ve S. Bayraktaroğlu, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Adapazarı: Sakarya Kitabevi, 2001.

140 A. Hamdi İslamoğlu, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, İstanbul: Beta Yay., 2002.

141 Tütengil, *Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metod*.

142 Zeki Arslantürk, *Araştırma Metod ve Teknikleri*, İstanbul: Çamlıca Yay., 2001.

143 Çelebi, *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*, s. 171-172.

Pozitivist paradigmayı çeşitli açılardan eleştiren çalışmalara da birkaç örnek vermek gerekirse, siyaset teorisi çerçevesinde pozitivist eleştirel teoriyle karşılaştıran Levent Köker'in *İki Farklı Siyaset*'ini,¹⁴⁴ benzer bir yaklaşımla İl-kay Sunar'ın *Düşün ve Toplum*'unu¹⁴⁵ ve Erkan Akın'ın *Bilim ve Siyasal Sistem*'ini¹⁴⁶ takdirle anmak gerekecektir.

Öte yandan gelişmeleri “moda”ların peşinde koşmak olarak değerlendiren sosyologlarımız da vardır. Nitekim Abadan Unat, 1980 sonrasında yapısal-işlevselci ekollerin etkisi altında da olsa özellikle modernleşme tartışmaları ve Marksist kuramın kavramlarıyla yapılan toplumsal yapı tartışmalarının etkisini yitirdiğini ve sosyolojik kuram alanında postmodernist yaklaşımların “moda” olduğunu dile getirmektedir. Postmodern toplumbilimci kuramcıların, geleneksel metodoloji ve sosyal düşüncelerin terk edilmesini şart koşmalarını, topluma dil oyunların bir ürünü olarak bakılmasını istemelerini yadırgamaktadır.¹⁴⁷ Bir başka eleştiriye göre, postmodernist diye nitelenen Baudrillard, Lyotard, Jameson, Derrida gibi düşünürlerin eserleri, içinde yer aldıkları Batı düşünce dünyası ve toplumsal bağlamından soyutlanarak Türkiye'ye aktarıldıkları için genellikle düşüncelerinin tekabül ettiği tartışmalar olmaksızın salt jargon olarak bize ulaşmaktadırlar.¹⁴⁸

Yüzeyselliğin kısmi bir problem olduğunu tespit edip ancak her alanın sorununu olabileceğini düşünerek bilim insanlarımıza güvenmek gerektiğinin de altı çizilmesi gerekir.

Son olarak yorumlayıcı/anlayıcı/hümanistik paradigma çerçevesinde değerlendirilebilecek birkaç sosyolojik çalışmaya değinmek istiyoruz. Yukarıda bu yaklaşımın doğrudan metodolojisi üzerine yazılmış kitaplarından söz edilmiştir. Bu paradigmanın metodolojisinin uygulandığı araştırma örnekleri pozitivist paradigmanın uygulamalarına nazaran az da olsa görülmektedir. Hermenötik uygulama girişimleri, kültür araştırmaları, gündelik yaşam incelemeleri gibi çerçevelerde nitel araştırma tekniklerinin uygulamalarına tanık olmaktayız. Ancak bunların birçoğu melez uygulamalardır, zira hem nicel veri toplama teknikleri hem de nitel araştırma teknikleri birlikte kullanılmaktadır. Bu tür bir örnekliliği Nilüfer Göle sergilemektedir. Yazar *Mühendisler ve İdeoloji*¹⁴⁹ adlı doktora çalışmasında Fransız sosyolog Alain Touraine tarafından geliştirilen ‘aktif katılımlı gözlem’i nicel araştırma teknikleriyle birlikte uygula-

144 Levent Köker, *İki Farklı Siyaset*, İstanbul: Ayrıntı Yay., 1990.

145 İl-kay Sunar, *Düşün ve Toplum*, Ankara: Birey ve Toplum Yay., 1986.

146 Erkan Akın, *Bilim ve Siyasal Sistem*, Ankara: Gazi Büro Kitabevi, 1997.

147 Nermin Abadan Unat, “Sosyal Bilimlerde Yeni Gelişmeler: Modernizm-Postmodernizm”, *Tarih ve Toplum*, 1993, s. 13.

148 Durakbaşı, “Türkiye’de Sosyolojinin Kuruluşu ve Comte-Durkheim Geleneği”, s. 109.

149 Nilüfer Göle, *Mühendisler ve İdeoloji*, 1. bs., İstanbul.: İletişim Yay., 1986.

miştir. Aktif katılımlı gözlem, küçük bir grup oluşturularak deneysel bir biçimde yürütülmektedir.¹⁵⁰ Yazar *Modern Mahrem*¹⁵¹, *Melez Desenler*¹⁵² gibi daha sonraki çalışmalarında da aynı yöntemi kullanmayı sürdürmektedir.

Bir başka örneği kültür araştırmalarından vermek mümkündür. Dünyada 1970'lerin ikinci yarısından itibaren "kültürel çalışmalar" başlığı altında şekillenmeye başlayan yeni bir sosyal bilim alanı pozitivistin cevaplayamadığı birtakım sorulara / problemlere yeni cevaplar üretme çabasına girişmiştir: "Toplumsal hayat sebep-sonuç ilişkileri kadar, bir dizi sebepsiz ve sonuçsuz, yani bir bakıma adlandırılmamış ilişkinin de dramatik bir hülasası değil mi? Bu durumda toplumsal hayatın son derece karmaşık gündelik tezahürlerinin daha genel bir sosyal bilimler dağarcığına tercüme edilebilir ve dolayısıyla adlandırılabilir/okunabilir bir anlatı haline gelebilmesi için ne yapmak gerekir?"¹⁵³

Konusuna sadece uzaktan bakan bir izleyicinin gözüyle yaklaşan pozitivist bilim yöntemlerinin "derisinin altına inmekte" yetersiz kaldığı Türk Toplumunda cereyan etmekte olan toplumsal dönüşümlerle ve "evrilen kültürel biçimlerle daha canlı bir bağlantı kurmak" için bir grup sosyal bilimci daha fazlasını yapmak gerektiğine inanarak çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Sonuçta ortaya çıkan kitap¹⁵⁴ "okura başka türlüünü denemeyi davet ediyor ve kışkırtıyor, ev dekorasyonundan ucuz dergilere, toplumun karışık dokusunu ortaya döken günlük hayat ayrıntılarına dikkat çekiyor. Bu çalışma aynı zamanda, bir grup araştırmacının kendilerine kendi toplumlarının modeli olarak sunulan karton modelleri reddetme, zahmetli ve çoğunlukla sancılı bir kültürel analizden aşağısına razı gelmeme yönündeki kararlılıklarını dile getiriyor."

Bir başka anılmaya değer kolektif girişimi Türkiye Kültür Araştırmaları Grubunun çalışmaları oluşturmaktadır. Grup 2001'de ve 2003'te olmak üzere iki sempozyum düzenlemiş ve sunulan bildirileri kitap halinde yayımlamıştır.¹⁵⁵ Bu bildirimlerde elbette tam anlamıyla pozitivist paradigmaya sadık metinler söz konusudur, fakat yine de denebilir ki kültür araştırmaları alanı bugü-

150 Aktif katılımlı gözlem için bkz. Nilüfer Göle, "Aktif Katılımlı Gözlem", Muharrem Varol (haz.), *Kamuoyu Araştırmaları Birinci Uluslararası Sempozyumu*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Yay., No: 11, 1990, s. 205-209.

151 Göle, *Modern Mahrem*, İstanbul: Metis Yay., 199

152 Göle, *Melez Desenler*, İstanbul: Metis Yay., 2000

153 Deniz Kandiyoti ve Ayşe Saktanber (haz.), *Kültür Fragmanları Türkiye'de Gündelik Hayat*, İstanbul, Metis Yay., 2003, s. 12.

154 Kandiyoti ve Saktanber, *a.g.e.*, s. 31.

155 Gönül Putlar, Emine O. İncirlioğlu ve Bahattin Akşit (der.) *Kültür ve Modernite*, İstanbul: Tetragon Yay., 2003; Gönül Putlar ve Tahire Erman (der.), *Türk(iye) Kültürleri*, İstanbul: Tetragon Yay., 2005.

ne kadar yapılmış çalışmaları “eleştirel ya da çözümleyici bakış açısı getirmekten ve senteze varmaktan uzak” olarak değerlendirmekte ve kültür konusunda yerleşik yargıları sorgularken disiplinlerarası çalışmalar biçiminde gelişmeyi ummaktadır.¹⁵⁶

Sosyoloji alanında yapılmış bütün çalışmalara burada değinmek elbette mümkün değildir. Bu bölümde 1980’lerden günümüze kadar gerçekleştirilmiş çalışmalar arasından seçerek üç paradigmatik eğilime örnekler vermeye çalıştık. Şimdi bu üçüncü bilim paradigmasının ne olduğunu açmaya çalışalım.

III. Yeni Paradigma:

Çok Boyutlu Bağdaştırıcı Sosyoloji

Sosyoloji, bir bilim olarak kuruluşundan başlamak üzere günümüze kadar birçok karşıtlığı biriktirerek bugüne taşımıştır. Pozitivist paradigma toplumdandan, başka bir ifadeyle yapıdan yola çıkarak objektivist bir bakış açısıyla ve nicel araştırma teknikleriyle sosyal kanunlarla açıklamak çabasında olmuştur. Buna karşılık hümanistik paradigma sosyal bireyden, başka bir deyişle eylemden hareketle sübjektivist bir perspektifle ve nitel teknikler kullanarak anlamaya ve yorumlamaya çalışmıştır. Bu dikotomik yapının bir başka örneği Marx ve Weber karşıtlığı, bir başkası teorisyenler ile ampiristler arasındaki karşıtlıktır. Sosyoloji tarihi neredeyse bütünüyle bu karşıtlıkların bir tarafında yer almak kaydıyla geçmiştir. Son zamanlarda bu dikotomik yapıyı aşmaya çalışan sosyologlara daha fazla rastlanmaktadır.¹⁵⁷

Bourdieu’ye göre günümüz sosyolojisi birçok boş karşıtlıkla doludur ve bu karşıtlıkları mutlaka aşmak gerekir. Bu karşıtlıklar sosyolojik alanda gerçek bölünmelerdir; onların sosyal bir temeli vardır, ancak hiçbir bilimsel temelleri yoktur. En belirgin olanları teorisyenlerle ampiristler arasındaki ya da nesnelcilerle öznelciler arasındaki yahut da yapısalcılık ile fenomenolojinin birtakım biçimleri arasındaki karşıtlıklardır. Bütün bu karşıtlıklar (ve daha birçokları) Bourdieu’ye göre çok yapmacıktır ve aynı zamanda da tehlikelidir. En tipik örnek, “Marx’ın dediği gibi, “bireysel iradelerden ve bilinçlerden bağımsız”, nesnel ilişkileri algılamayı amaçlayan, yapısalcı denebilecek bir yaklaşım ile eyleyicilerin sosyal irtibatlar ve karşılıklı ilişkiler sonucunda kazandıkları tecrübeyi ve sosyal gerçekliğin zihinsel ve pratik inşasına buldukları katkıyı algılamayı amaçlayan fenomenoloji, etkileşimci girişim ya da etnometodoloji arasında-

156 Gönül Putlar, Emine O. İncirlioğlu ve Bahattin Akşit, “Giriş”, *Kültür ve Modernite*, s. 9.

157 Ahmet Zeki Ünal, “Rahatsız Eden Bir Adamın Bilimi: Sosyoloji”, *Ocak Ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi*, Çeğin, Göker, Arlı, Tatlıcan (Der.), Ankara: İletişim Yayınları, 2007, s. 167-168.

dır.”¹⁵⁸ Üstelik bu düalizmler çok dayanıklıdır ve Bourdieu onları etkisiz hale getirmenin mümkün olup olmadığı konusunda kuşkuludur: “Gerçek bir epistemolojinin, yani bilimsel şemaların işlev gördüğü sosyal koşulların bilgisine dayanan bir epistemolojinin başta gelen ödevlerinden biri, (...) hiçbir anlamı olmayan, tarihte yüzlerce kez yıkılan, ama her seferinde kolaylıkla yeniden canlandırılabilen, üstelik bunu yapanların kârlı çıktığı -bu çok önemlidir- karşıtlıkları yıkmaktır. (...) Onları yıkmanın büyük bir bedeli vardır, çünkü sosyal gerçeklikte kayıtlıdırlar -kopmak, kanıtlamak, ikna etmek, göstermek, yok edecek araçları yapmak, kaçınmaya imkan verecek bir dil icat etmek gerekir- ve bütün bu çalışma bir anda imha edilip yeniden sahte çatışklara dönülebilir. Bu nedenle her zaman yeniden başlamak gerekir.”¹⁵⁹

Bourdieu, hem eylemde bulunanı feda etmeden özne sosyolojisinden kaçınmak, hem de yapının eylem yapan üzerinde ve onun aracılığıyla yarattığı etkileri hesaba katmaktan vazgeçmeden yapı sosyolojisinden kaçınmak niyetiyle hareket ederek hem eylem yapanın hem de yapının etkin olduğu bir sosyal teori kurmaktadır. Başka bir deyişle Marx ve Weber arasında yalnızca birisine taraf olmaksızın, objektif ve sübjektif bakış açılarının kendine özgü kazanımlarından yararlanarak, yapısalcılığın katı yapısının cenderesine düşmeden ve bireyselciliğin ütopyik bireyine de kapılmadan kendi değimiyle “yapısalcı-inşacı” bir sosyoloji geliştirmiştir.

Sosyal bilimlerde yeni açılımların gerçekleştirilebilmesi için bu karşıtlıkların aşılabilmesi kaçınılmazdır. Karşıt kutuplarda yer alarak var olan teorileri yeniden üretmenin sosyal gerçekliği anlamaya çok fazla katkısı olmayacağı açıktır. Çünkü sosyal gerçekliğin doğasında hem objektif hem de sübjektif yönler; hem yapının etkisi hem de bireysel eylemin gücü; hem dayanışma ve hem de çatışma ilişkileri söz konusudur. Dolayısıyla sosyal gerçekliği araştırmanın da bu gerçekliğe paralel olarak, bütüncü bir yaklaşımla,¹⁶⁰ hem objektif hem de sübjektif bakış açısına sahip olması, hem teoriyen hem de ampirist, hem yapısalcı hem de fenomenolog, hem Marksist hem de Weberyen olması sosyal gerçekliği kavraması/anlaması/açıklaması açısından artık bir zorunluluktur. Çünkü “birçok durumda bilim, ancak genellikle birbirlerine karşı oluşturulmuş olan karşıt teoriler ilişkiye sokulmak koşuluyla ileriye götürülebilir.”¹⁶¹

158 Pierre Bourdieu, *Choses Dites*, Paris: Minuit, 1987, s. 47.

159 Pierre Bourdieu ve Loic J. D. Wacquant, *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, çev. Nazlı Ökten, İstanbul: İletişim Yay., 2003, s. 180.

160 Beylül Dikeçliçil “Sosyal Bilimler Epistemolojisinde Sorunların Kaynağı: Ontolojiyi Unutmak”, *Felsefe ve Sosyal Bilimler, Muğla Üniversitesi Felsefe ve Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildirileri*, Kubilay Hoşgör (haz.), Ankara: Vadi Yay., 2006.

161 Bourdieu, *Choses Dites*, s. 24.

Türkiye'ye baktığımızda, günümüzde bir yandan pozitivist paradigmanın kendisine yöneltilen eleştiriler dikkate alınarak tadil edilmesi çabaları gelişirken diğer yandan da ondan farklı paradigmlar kendi gelişimlerini sürdürmektedir. 1980 sonrasında yaşanan değişimlerin Türk sosyolojisi açısından metodolojik değişimlere neden olması anlamında iki yönlü bir değişiklikten söz edilebilir.¹⁶² İlki, pozitivist paradigma anlayışı içinde olanlara nitel verilerin önemi hatırlatması; ikincisi ise, farklı ve/veya yaratıcı yeni yaklaşımların kullanılması gerektiği yönündeki görüşün ortaya çıkmasıdır.

Bu bağlamda çok boyutlu / bütüncü / uzlaştırıcı / bağdaştırıcı bir yaklaşımla paradigma değişimine işaret eden sosyologlarımız arasında yukarıda değindiğimiz gibi Cavit Orhan Tütengil, Amiran Kurtkan Bilgiseven, Orhan Türkdöğen, Beylü Dikeçligil gibi isimleri görmekteyiz. Bu paradigmanın kuramsal yapısını incelemek anlamında bir örnek olarak Dikeçligil'in görüşlerini burada ele alacağız.

Dikeçligil "Sosyolojide Metodolojik Farklılaşma ve Metodlar Arası İşbirliği" adlı makalesinde, sosyolojik metodolojiyi bu yeniden yapılandırma çabasının bir sentez üretme ya da iki ayrı paradigmayı birleştirme anlamına gelmediğini ileri sürmektedir. Ona göre ister natüralistik paradigma olsun, ister hümanistik paradigma olsun her iki bakış açısı da kendi içerisinde tutarlıdır, ancak farklı ontolojik ve epistemolojik temellere dayandıkları için bir araya gelemezler. Ancak pozitivist gelenekten gelen ve post-pozitivist olarak adlandırılan birtakım sosyal bilimciler paradigmlar arasında uyusabilirlik tezin-den yola çıkarak metodolojik işbirliğini, fenomenolojik geleneği izleyen sosyal bilimciler ise uyumsuzluk tezini savunmaktadırlar. Dikeçligil'e göre¹⁶³ bu karşıtlığın çözümü üçüncü bir ontolojiye dayanan yeni paradigma(lar) ile mümkün olacaktır.

Bu, metodolojik işbirliğinin ötesinde farklı bir metodoloji demektir. Bu metodoloji nitel ve nicel yöntemlerin birlikte kullanılması gerektiği ilkesini, dayandığı ontolojik kabulden alır. Dikeçligil bu paradigmanın dayanağını Sorokin'in kültür üst-sistemleri kuramında bulmaktadır. Sorokin'e göre üç kültür üst-sistemi vardır: Gerçekliğin yapı taşı olarak, maddeyi esas alan duyumcul kültür üst-sistemi ile ideyi/ruhu esas alan düşünsel kültür üst-sisteminin dışında, ama onların toplamı olmayan bir üçüncü gerçeklik tasarımı olarak idealistik kültür üst-sistemi. Birincisi pozitivistik, ikincisi ise hümanistik paradigmanın kaynağıdır. Üçüncüsü ise bunların toplamından öte farklı bir evren/gerçeklik tasarımı getirmektedir. Dolayısıyla Dikeçligil'e göre sorunun çözüm noktası, madde ve mana iç içeliğini gösteren üçüncü paradigmadır.

162 Köktürk, "Türk Sosyolojisinde Metodolojik Değişmeler: 1980-2003", s. 204.

163 Dikeçligil, "Sosyolojide Metodolojik Farklılaşma ve Metodlar Arası İşbirliği", s. 116-117.

Birinci kültür üst-sisteminde maddi olan gerçeklik duyu organları ile algılanabilir ve işleyiş mekanizmasının evrensel kanunları bilinebilir. İkincisinde ruhsal, sonsuz ve bölünemez nitelikteki gerçeklik zahiri olanın arkasında yatar ve mutlak bilgiye ulaşamaz. Gerçekliğin doğasını madde ve mana iç içeliğinin dinamik ahengi olarak kabul eden üçüncü paradigmada ise¹⁶⁴ gerçeklik tümüyle bilinemez, fakat nihai hedef, bilinen alanların sınırlarını zorlamak ve - mümkün olduğu kadar- bilgiyi genişletmek ve derinleştirmektir. Buna ulaşmak için insanlığın tükenmeyen bir çabası olmalıdır. Bu iç içe geçmiş çok katlı gerçekliğin maddi ve maddi olmayan görünümünün bilgisine ulaşabilmek için nicel ve nitel yöntemlere ihtiyaç vardır. Bilimsel bilgi bir birikim sürecidir. Bu nedenle karşıt metodolojilerdeki farklı yöntemler ve tekniklerden de yararlanılmalıdır. Gerçekliğin rakamlarla ifade edilebilen boyutları için nicel, edilemeyen boyutları için nitel yöntemler kullanılmalıdır.

Dikeçligil'e göre, farklı bir ontoloji üzerine temellenmiş olması nedeniyle, bu metodoloji, nicel ve nitel metodolojilerin dayandığı dikotomik mantığı (ya o ya da bu) reddeder ve paradoks mantığına (hem o, hem de bu) dayanır. Yeni paradigmanın dayandığı bu mantık, sadece felsefi tartışmalarla inşa edilmiş değildir. Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde kuantum fiziğindeki gelişmeler ile hızlanan bilimsel gelişme düzeyi ile varılan 'çok boyutlu ve iç içe katlanmış ahenkli dinamik bir bütün' şeklindeki evren anlayışını ifade eder. Bu iç içe girmiş çok boyutlu dinamik gerçeklik, ancak farklı yöntemlerin birlikte kullanılması, pratik bir tercih değil, incelenmekte olan sosyo-kültürel gerçekliğin yapısından kaynaklanan bir zorunluluktur.¹⁶⁵ Paralel olarak Bilgiseven'e göre¹⁶⁶ de bu bağdaştırıcı metodoloji, hem sebep-sonuç ilişkilerinde tespit edilen ilişkisel bütünlüğü (fonksiyonel bağlılığı) sosyal bir objeyi inceler gibi dıştan gözlemleyerek, hem de kültürün çeşitli unsurlarının pekiştirici bir öz prensip yardımıyla bütünleşme derecesini içten duyarak ve hissederek araştırma yöntemlerinin her ikisini gerekli gören bir metodolojidir. Dolayısıyla bu idealistik evren tasarımına dayalı bütüncü, kapsayıcı, bağdaştırıcı, değerlendirici paradigma sosyal bilimlerde yeterince kabul görerek yaygınlaşmamakla birlikte metodlar arası işbirliği çerçevesinde 'çok katlı yöntemler', 'karma yöntemler', 'yöntem üçlemesi' gibi adlandırmalarla girişimlere tanık olmaktadır. Bu tür girişimlere örnek olarak, Elif Kuş'un, *Nitel-Nicel Araştırma Teknikleri* (2003) ve Durmuş Ekiz'in *Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metodlarına Giriş* (2003) adlı eserleri gösterilebilir.

164 Bkz. Amiran Kurtkan Bilgiseven *Sosyal İlimler Metodolojisi*, s. 146-149; Beylü Dikeçligil, "Bilimsel Paradigmalardan Oluşumunda ve Dönüşümünde Sosyolojik Bağlam", *Bilimde Modern Yönelimler Sempozyumu BMYS'2005- Bildiriler Kitabı*, Haluk Konakçı, Zekai Sen ve diğerleri (haz.) Kocaeli: KOÜ Bilişim Teknolojileri Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2005.

165 Dikeçligil, "Sosyolojide Metodolojik Farklılaşma ve Metodlar Arası İşbirliği", s. 119-120.

166 Bilgiseven, *Sosyal İlimler Metodolojisi*, s. 124.

H. Sonuç Yerine:***Türk Sosyolojisinin Bugünkü Sorunları ve Dinamikleri***

Türkiye’de sosyolojinin kendine özgü sorunları vardır. Bunlardan bir kısmı çevre ülke olmasından, bilgi üretiminin merkez tarafından belirlenmesinden, teorinin alımlayıcı ucunda olmasından ileri gelmektedir. Ayrıca sosyoloji Batı merkezlidir, modern toplumun bilimidir ve modernleşme sürecinde Türkiye’de yeni bir toplumsal düzen oluşturmada taraflı bir katalizör olmuştur. Sosyoloji, siyasetle yakından ilişkilidir; sosyolojiyi bu ilişkiden arındırmaktan ziyade ilişkinin tarihsel olarak aldığı biçimleri çözümlenebilir. Sosyoloji, öznel deneyimlerin ve konuların nesnel bilgisini üretebilecek araçlara sahip olduğundan eleştirel bir bilimdir ve yeni toplumsal ilişki biçimlerini hayal dünyamızda yaratmamıza olanak verir.¹⁶⁷ Pierre Bourdieu’nün önerdiği gibi sosyoloji kendi pratikleri hakkında sosyolojik çözümleme yapabilir ve bu pratikleri dönüştürmek için bilim cemaatleri adına alternatif örgütlenme modelleri önerebilir.

Fakat yine de, Özdalga’nın belirttiği gibi, sosyoloji bir disiplin olarak bugün de Türkiye’de büyük güçlükler içerisinde: Bir taraftan kapsamlı toplumsal sorunlara “bilimsel” çözümler hazırlama yeteneğinin peşindeki gerçekdışı ve şişirilmiş bir özgüven eğilimi, diğer taraftan sosyolojinin farklı disiplinler arasında üvey evlat muamelesi görerek akademik ailenin diğer üyelerine sağlanan araçların çok küçük bir kısmından bile yoksun bırakıldığı Türk üniversitelerindeki katı gerçekler. Bu karşıt ifadeler bir paradoks gibi gözükmemektedir ancak, gerçekte böyle değildir. Hatta sosyolojinin bir disiplin olarak sahip olduğu nazik konumundan doğan bazı açıkların, sosyologlar tarafından kapatılması şeklinde görülmektedir. Oysa bu tavır, hem sosyolojinin bir disiplin olarak genelde başarabileceği hususlar çerçevesinde, hem de sosyologların bugün Türkiye’de mesleki bir grup olarak gerçek güçleri bağlamında gerçekçi değildir.

Özdalga, gözden kaçırılmaması gerektiğini düşündüğü bir noktayı daha vurgulamaktadır. Ona göre, bugün artık Türkiye’de iyimser sosyal bilimcilerin duydukları özgüven azalmıştır. “Eğer bu nokta, sosyolojinin başardığı ya da başarması gereken şeyin ne olduğu konusunda daha gerçekçi bir anlayışa doğru atılan bir adıma dönüşebilirse durum bütünüyle olumsuz bir gelişme olarak görülmeyebilir. Öyleyse, 1960’ların sosyal bilimlerle ulusal politikanın talihsiz bir karışımı üzerine temellenmiş yanılıcı radikalizmine nostaljiyle bakmak yerine, sosyologların, kendi mesleklerinin ne durumda olduğunu düşünmelerinin zamanı gelmiştir. Sosyal bilimciler kaderlerini ülkelerindeki politik gelişmeye sunmaktan ve bağlamaktan kaçınmadığı sürece, kendi mesleki uğraşla-

167 Durakbaşı, “Türkiye’de Sosyolojinin Kuruluşu ve Comte-Durkheim Geleneği”, s. 109.

rını yürütmeye uzun vadeli başarı elde edemeyeceklerdir. Bir mesleki grubun çıkarlarını korumaya çalışarak, çok daha büyük ilerleme kaydetmek mümkündür. Bizim kolektif bir grup olarak neyi temsil ettiğimiz, gücümüzün ne olduğu, bilimsel statümüzün hangi durumda bulunduğu gibi konulara ilişkin sorular, (...) şu yıllarda Türkiye’de yaşayan sosyologlar olarak bizlerin en acil problemleri olarak gözükmemektedir.”¹⁶⁸

Bütün olumsuzluklara rağmen, Dikeçligil’in belirttiği gibi, ülkemizde son yıllarda sosyal araştırma imkânlarının açıldığı bilinen bir gerçektir. Bu genişleme *bilim anlayışına* ilişkin giderek artan eserlerle beslendiğinde literatürün klasikleri arasına girecek yeni saha araştırmaların sayısı artabilecektir.¹⁶⁹

Bunun bir başka yolu da disiplinlerarası çalışmalara imkân vermektir. Son zamanlarda sosyal bilimlerde disiplinler arasına sınır koymanın meşruiyeti tartışma konusu olmuş ve gitgide disiplinlerarası çalışmalar teşvik edilmeye başlanmıştır. Disiplinlerarasılık, “farklı düşünce ve edim alanlarının birbirinin içine geçmesi yerine, birbiriyle konuşma alanlarının araştırılması ve yaratılması”¹⁷⁰ olarak tanımlanmaktadır. Bu konuda Gulbenkiyan Komisyonu’nun *Sosyal Bilimleri Açın*¹⁷¹ adlı raporu önemli bir etken olurken, bu çerçevede Türkiye’de de *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*¹⁷² adlı bir sempozyum düzenlenmiştir.

Türkiye’de bilim anlayışının yeni yönelimlerine paralel olarak, sosyolojide de yeni yaklaşım ve yeni arayış çabaları sürmektedir. Bunun bir örneği olarak, Türk Sosyoloji Derneği’nin girişimiyle, *Yeni Sosyolojik Arayışlar: Dünya’da ve Türkiye’de Farklaşma, Çatışma, Bütünleşme* başlığı altında III. Ulusal Sosyoloji Kongresi 2000’de gerçekleştirilmiştir. Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de en öz-düşünümsel¹⁷³ (reflexive) bilim hiç kuşkusuz sosyolojidir. Sosyoloji sürekli kendi tarihini ve kendisinin bir bilim olarak ne durumda olduğunu sorgulamakta, tarihini ve kimliğini yeniden kurgulamakta ve yazmaktadır.¹⁷⁴ Bu çer-

166 Durakbaşa, “Türkiye’de Sosyolojinin Kuruluşu ve Comte-Durkheim Geleneği”, s. 108.

167 Gulbenkiyan Komisyonu, *Sosyal Bilimleri Açın Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor*, çev. Şirin Tekeli, İstanbul: Metis Yay., 1996.

168 Elisabeth Özdalga, “Türkiye’de Bir Sosyolog Olmak Üzerine”, çev. Ahmet Çiğdem, *Toplum ve Bilim*, Kış-Bahar 1990, sy. 48-49, s. 33.

169 Dikeçligil, “Batı’da Değişen Bilim Anlayışı ve Türkiye’de Sosyal Araştırmalar”, s. 56.

170 Durakbaşa, “Türkiye’de Sosyolojinin Kuruluşu ve Comte-Durkheim Geleneği”, s. 108.

171 Gulbenkiyan Komisyonu, *Sosyal Bilimleri Açın Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor*, çev. Şirin Tekeli, İstanbul: Metis Yay., 1996.

172 *Defter ve Toplum ve Bilim* Dergileri Ortak Çalışma Grubu (ed.), *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek: Yeni Bir Kavrayışa Doğru*.

173 Yasin Aktay, “Türk Sosyolojisinin Öz-Düşünümselliğine Katkı”, *Tezkire*, 2002, sy. 26.

174 Akşit “Türkiye’de Sosyoloji Araştırmaları: Bölmelenmişlikten Farklaşma ve Çeşitlenmeye”, s. 10.

çevrede ontolojik, epistemolojik ve metodolojik temellerini sorgulamayı ve yeniden kurgulamayı bugüne kadar sürdürdüğü gibi bundan sonra da sürdürme cesaretini gösterecektir.*

Methodological Trends in the History of Turkish Sociology

Ahmet Zeki ÜNAL

Abstract

The purpose of this study is to examine the methodological trends in the history of Turkish sociology within three stages. At the first stage it is aimed to determine certain paradigmatic trends adopted in Turkish sociology, known as naturalistic, humanistic and multi dimensional paradigms, at the second one it is tried to put forward the methodological studies directed by these paradigms, and at the third one the aim is to find out –on the basis of limited examples and by taking the historical cycles into consideration– the researches directed –intentionally or unintentionally– by these methodologies.

Keywords: Turkish Sociology, Methodology, Naturalistic Paradigm, Humanistic Paradigm, Multi-dimensional Paradigm.

Türk Sosyoloji Tarihine Metodolojik Yönelimler

Ahmet Zeki ÜNAL

Özet

Bu çalışma Türk sosyoloji tarihinde metodolojik yönelimleri üç boyutta ele almanın bir denemesidir: Birinci boyut Türk sosyolojisinin paradigmatic (naturalistik, humanistik, çok-boyutlu) eğilimlerini tespit etmeyi; ikinci boyut ise bu paradigmaların yönlendirdiği metodolojik çalışmaları ve üçüncü boyutta ise yine bu paradigmaların bile- rek ya da bilmeyerek yönlendirdiği araştırma uygulamalarını örnek verme sınırlılığı içerisinde tarihsel dönemselliği göz önünde bulundurarak ortaya çıkarmayı amaçla- maktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Sosyolojisi, Metodoloji, Naturalistik Paradigma, Humanistik Paradigma, Çok-Boyutlu Paradigma.

* Yazarın notu: Bu makale “Türk Sosyoloji Tarihinde Metodolojik Yönelimleri” resmetmesi anlamında her halile eksiktir. Yazar bu tartışmaların şu ya da bu biçimde değinildiği bütün makale ve kitaplara erişebilmiş değildir. Öte yandan bu noktaya kadar okunmuşsa görülecektir ki, aynı zamanda taraflıdır da. Yazarın amacı metodoloji tartışmalarında paradigma, teorik yönelim ve metodolojiji gören üç boyutlu bir okuma modeli oluşturmak. Takdir okuyucunundur.

